

Poština plačana pri pošti 1102 Ljubljana

Kras

FEBRUAR št. 68 cena 900 SIT

ŽIVLJENJE NISO LE BESEDE

WWW.MOBITEL.SI

Aerodrom Ljubljana

PODPIRAJO REVISO KRAS V NJENIH PRIZADEVANJIH
ZA OHRANITEV NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE

2

KJE PA JE VAŠ KREDIT DOMA

Banka Koper d.d., Pristaniška 14, 6502 Koper, tel.: 05/ 666 1 000, www.banka-koper.si

Poslovna enota Sežana

Partizanska 50,
6210 Sežana

tel.: (05) 72 83 500

Agencija Komen

Komen 78,
6223 Komen

Agencija Kozina

Istrska ulica 11,
6240 Kozina

Agencija Divača

Ulica Albina Dujca 2,
6215 Divača

Poslovna enota Postojna

Tržaška 2,
6230 Postojna

tel.: (05) 72 83 400

Agencija Pivka

Kolodvorska 14,
6257 Pivka

Agencija Kremenca

Rožna ulica 1a,
6230 Postojna

Poslovna enota Ilirska Bistrica

Bazoviška 18,
6250 Ilirska Bistrica

tel.: (05) 71 43 600

Agencija Trnovo

Gregorčičeva cesta 22,
6230 Ilirska Bistrica

Agencija Podgrad

Podgrad 96,
6244 Podgrad

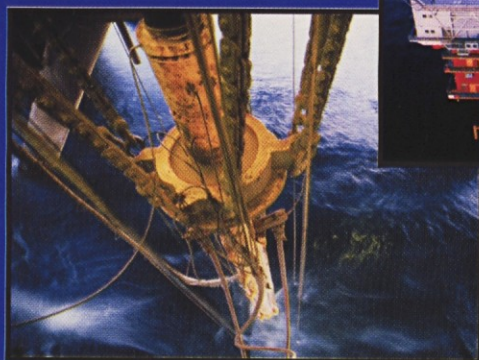
Aerodrom Ljubljana

Dober začetek vaših potovanj!

www.lju-airport.si

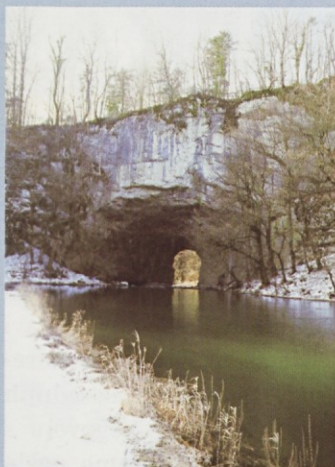
Amsterdam	Dublin	London	Podgorica	Split
Beograd	Dunaj	Moskva	Praga	Tel Aviv
Berlin	Frankfurt	München	Priština	Tirana
Bruselj	Istanbul	Ohrid	Sarajevo	Zürich
Budimpešta	Kopenhagen	Pariz	Skopje	...

**Petrolovo kurilno olje in
plin vam od najbolj
oddaljenih virov hitro in
zanesljivo dostavimo do
vašega doma. Izkoristite
ugodno ponudbo in še
danes pokličite brezplačno
številko ter naročite vso
toploto, ki jo potrebujete
za dom - na dom.**

080 22 66
Kurilno olje. Plin.

PETROL

Naslovnica
Kras in po svetu

Slika na naslovnici:
Veliki naravni most
v Rakovem Škočjanu.
Fotografija: Matjaž Žnidaršič

Založniško podjetje
MEDICARSO d.o.o.

iiTelefoni revije Kras:
01/421 46 95, 01/421 46 90
05/766 02 90
Fax:
01/421 46 95, 05/766 02 91
E-mail: media.carso@siol.net

Kras, revijo o Krasu in kraških pojavih ter značilnostih krasa doma in na tujem, izdaja podjetje Mediacarso, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana
Telefon: (+386) 01/421-46-95, (+386) 01/421-46-90;
fax: (+386) 01/421-46-95
E-mail: media.carso@siol.net
Glavni urednik: Lev Lisjak
Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj
Sodelavka: Marjeta Privšek
Naslov: Uredništvo revije Kras:
p.p. 17, 6223 Komen;
telefon: (+386) 05/766-02-90
fax: (+386) 05/766-02-91
Maloprodajna cena z 8,5-odstotnim DDV 900 SIT, 4 EUR, 4,5 \$
Naročnina za šest zaporednih števil z 8,5-odstotnim DDV in s pošto dostavo na naročnikov naslov v Sloveniji 7.000 SIT, na naročnikov naslov v tujini 10.000 SIT, 45 EUR, 50 \$
Transakcijski račun pri NLB: 02010-0089675302
Devizni račun pri NLB, podružnici Ljubljana-Center, Trg republike 2, Ljubljana: 010-27620-896753/9
SWIFT coda: LJBA SI 2X
Fotografije: Agencija Mediacarso
Nenaročenih rokopisov in fotografij uredništvo ne vrača.
Ponatis ali povzemanje prispevkov iz revije Kras je dovoljeno urednikovim soglasjem in z navedbo vira.
Mednarodna standardna serijska številka: ISSN 1318-3257.
Organizacija tiska
K Korotan Ljubljana d.o.o.
Naklada: 4000 izvodov
Revijo Kras sofinancirajo Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano

Vsebina

FEBRUAR 2005, št. 68

Uvodnik	ZA VSAKOGAR NEKAJ	4
Franc Pukšič	NE MOREMO PRISTATI NA NEURESNIČEVANJE MANJŠINSKE ZAKONODAJE, KI SO JO SPREJELI V SOSEDNJIH DRŽAVAH!	5
v pogovoru z uredništvom		
Bojan Brezigar	VSI EVROPSKI JEZIKI SO OGROŽENI, NE SAMO NAŠ	8
v pogovoru z Bojanom Pavletičem		
Marko Fon	»NAŠ CILJ JE, DA DOBRO ŽIVIMO NA SVOJEM«	12
Dr. Mira Cencič	SREČKO KOSOVEL V TOMAJU MED SVOJIMI VRSTNIKI SEŽANA V ČASU SREČKA KOSOVELA - II. DEL	20
Gabrijela Rebec-Škrinjar		24
Andrej Arko	ODLIV- ČRTICA	28
Iztok Ilich	FRANCE HOČEVAR (4.11.1911-3.1.1945)	30
Iztok Ilich	POTA KNJIGE	34
Mag. Primož Plahuta	VELIKI VINSKI LEKSIKON	36
Borut Peric	STOTA OBLETNICA ODKRITJA TIHE JAME	40
Dr. Andrej Gogala	ISTRSKA OSREČNICA RASTE TUDI NA KRASU	42
Mag. Andrej Jazbec	KAMIN - KRAŠKI DIMNIK	44
Pavel Vidau	TOVARNA NARAVNEGA LEDU PRI BANIH	48

Uvodnik

ZA VSAKOGAR NEKAJ

Ta izdaja Krasa predstavlja dva pogovora. Državni sekretar v kabinetu predsednika vlade za Slovence v zamejstvu in na tujem **Franc Pukšič** in vodja Urada vlade za to problematiko pravi o uresničevanju manjšinske zakonodaje v Italiji, v Avstriji in na Madžarskem, da »... **ne moremo pristati na neuresničevanje manjšinske zakonodaje, ki so jo sprejeli v sosednjih državah.**« Glavni urednik Primorskega dnevnika iz Trsta **Bojan Brezigar** v pogovoru s Tržačanom **Bojanom Pavletičem** meni: »**Vsi evropski jeziki so ogroženi, ne samo naš!**« Vtapljanje slovenskega življa v vse bolj prevladujočem deležu Italijanov na Tržaškem in Goriškem prikazuje publicist in urednik **Andrej Arko** v črtici »**Odliv**«. Da ne bi pozabili boja primorskih Slovencev proti italijanskemu fašizmu in proti njegovemu potujčevanju Primorcev med obema vojnama in med drugo vojno, publicist in urednik **Iztok Ilich** predstavlja v kroniškem zapisu »**Franc Hočevar (4.11.1911-3.1.1945)**« rodoljuba iz Štanjela, ki so ga nekaj mesecev pred osvoboditvijo pokosile fašistične krogle.

Srečko Kosovel v Tomaju med svojimi vrstniki je daljši prispevek dr. **Mire Cencič** o mladem Srečku, ko se je šolal in družil s sošolci ter sodeloval v različnih kulturnih društvih in dejavnostih Tomajcev. Pedagoginja **Gabrijela Rrebec-Škrinjar** predstavlja drugi del svojega zanimivega sprehoda v preteklost **Sežana v času Srečka Kovela**. Kronist vasi Bani **Pavel Vidau** piše, kako je konec 19. in v začetku 20. stoletja delovala **Tovarna naravnega ledu pri Banih** in kako se je razvijajoče tržaško pristanišče v tistih časih oskrbovalo z ledom, pridelanim na Krasu in v Brkinih.

Vinogradništvo in vinarstvo postajata vse bolj pomembni gospodarski veji na Krasu. Mladi vinogradnik in vinar **Marko Fon** iz Brij pri Komnu v pripovedi z naslovom **Naš cilj je, da dobro živimo na svojem**, opisuje, kako so Fonovi širili vinograde in se v njih odločili pridelovati kakovostno grozdje in izdelovati izborno vino, zgradili novo hišo in se odločili staro domačijo preurediti v mogočno podzemeljsko vinsko klet, v prostore za strežbo vin in kraške kulinarike ter v apartmaje za oddajanje v najem ljubiteljem Krasa. Enolog mag. **Primož Plahuta** z Vipavskega je napisal **Veliki vinski leksikon**, zajetno knjigo z več kot 11.000 gesli na 516 straneh, ki je dobrodošel pripomoček vinogradnikom, vinarjem in ponudnikom vin ter ljubiteljem izdelkov iz grozdja.

Prispevek geologa iz JZ Park Škocjanske jame **Boruta Perica** z naslovom **Stota obletnica odkritja Tihe jame** opisuje raziskovanja, ki so v mnogočem pripomogla k vpisu Škocjanskih jam v Unescov Seznam svetovne dediščine. Biolog dr. **Andrej Gogala** iz Prirodoslovnega muzeja Slovenije sporoča, da rastlina s slovenskega Rdečega seznama prizadetih vrst **Istrska osrečnica raste tudi na Krasu**. Restavrator mag. **Andrej Jazbec** iz novogoriške Območne enote zavoda RS za varstvo kulturne dediščine opisuje v svojem prispevku **Kamin - kraški dimnik**, kako ta pomembna dominantna gradbena sestavina kamnite kraške hiše postaja vse bolj ogrožena.

V tej izdaji Krasa je v rubriki KNJIGE predstavljena tudi zelo poučna knjiga o nastanku in razvoju tiska ter zgodovini knjige z naslovom **Pota knjige**, ki jo je napisal publicist **Iztok Ilich**.

Veliko zanimivega branja torej... Za vsakogar nekaj!

Uredništvo

**Franc Pukšič, državni sekretar
za Slovence v zamejstvu in po svetu**

NE MOREMO PRISTATI NA NEURESNIČEVANJE MANJŠINJSKE ZAKONODAJE, KI SO JO SPREJELI V SOSEDNJIH DRŽAVAH!

Predsednik vlade Janez Janša je imenoval v svoj kabinet pet državnih sekretarjev. Sekretar za Slovence v zamejstvu in po svetu je postal dotedanji poslanec v Državnem zboru Franc Pukšič, zadnji mandat Državnega zbora tudi predsednik parlamentarne komisije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Z državnim sekretarjem Francem Pukšičem smo se pogovarjali o njegovih nalogah in o stališčih, ki jih bo zavzemal v prizadevanjih Slovencev v Italiji, da italijanska vlada po štirih letih od njegovega sprejetja vendarle začne uresničevati zaščitni zakon za slovensko manjšino v Italiji...

Kakšne so naloge državnega sekretarja v kabinetu predsednika vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu in kakšne so naloge Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu?

Funkcijo državnega sekretarja za Slovence v zamejstvu in po svetu v kabinetu predsednika vlade RS smo glede na njegovo prejšnjo funkcijo, ki je bila že popolnoma administrativna, politično dvignili. Uradu smo dali bistveno večjo težo in pomen, kot ju je imel. Pa ne zaradi urada samega, ampak zaradi ljudi, ki živijo zunaj mejâ Republike Slovenije. Sedaj je tako, kot je bilo v času Demosove vlade, ko je bil minister brez listnice, odgovoren za Slovence v zamejstvu in po svetu, direktno odgovoren predsedniku

vlade. Kot državni sekretar za Slovence v zamejstvu in po svetu sem neposredno odgovoren predsedniku vlade. S tem smo se po mojem prepričanju in po prepričanju zdajšnje koalicije odzvali Slovenkam in Slovencem, ki živijo zunaj mejâ Slovenije, na vse tisto, kar so naredili v dolgotrni zgodovini slovenstva in njegovega uveljavljanja do začetkov osamosvajanja in do priznanja osamosvojene države Slovenije.

Zakaj ste se odločili sprejeti ponujeno vam funkcijo, kakšen bo program vašega dela ter katerim vprašanjem se boste predvsem posvečali?

V zadnjem poslanskem mandatu sem bil tudi predsednik parlamentarne komisije za Slovence v zamejstvu in po svetu. Počaščen sem bil, ko mi jo je predsednik vlade zaupal.

Program dela v našem uradu bo bistveno širši, kot je bil do sedaj. Zlasti na vsebinskem področju. Urad bo deloval v naslednjih glavnih sklopih. Eden izmed teh sklopov bo sektor za slovensko avtohtono narodno skupnost v sosednjih državah. Drugi sklop bo sektor za sodelovanje s slovenskimi izseljenci po svetu. Tretji sklop bo sektor za pravne, kulturno-izobraževalne in gospodarske zadeve. Na tem, tretjem področju nas čaka namreč veliko dela.

V sektorju bomo združili področja, ki so bila do sedaj locirana v več ministrskih resorjih. Glede na poročilo računskega sodišča o upravičenosti in smotrnosti porabe sredstev in njihovi namenski porabi je delo nujno treba voditi tako, da bo vsak tolar slovenskih davkoplačevalcev, namenjen za ohranjanje slovenskega jezika, za ohranjanje slovenske identitete in kulture, tudi v resnici porabljen za te namene! In da bo, seveda, tudi preverljivo, kako je bil uporabljen. Zato si bomo prizadevali z razpoložljivimi sredstvi obogatiti ponudbo tudi za mlajšo generacijo Slovencev v zamejstvu in Slovencev po svetu. Njihovi interesi po vključevanju in združevanju s slovensko matico v njihovi domovini so, seveda, bistveno drugačni od interesov njihovih staršev ali starih staršev, ki so v svetovnih vojnah, med njima in po drugi svetovni vojni zapustili Slovenijo. To je treba poudariti predvsem na področju izobraževanja, štipendijske politike in gospodarske politike, na katerih vidimo veliko priložnost predvsem za podjetja, katera upravljajo ali vodijo Slovenci zunaj Republike Slovenije. Enako velja za podjetja v Sloveniji, ki nastopajo na skupnih trgih. Slovenci zunaj Slovenije po vsej zemeljski obli so namreč odlična vez in so lahko pomembna prednost za slovensko gospodarstvo, prav tako pa so lahko tudi prednost za gospodarstva držav, v katerih poslujejo, saj poznajo dva jezika, dve narodni identiteti, dve kulturi in še marsikaj drugega pomembnega.

Franc Pukšič, državni sekretar za Slovence v zamejstvu in na tujem, in Andrej Logar, vršilec dolžnosti slovenskega generalnega direktorja za evropske zadeve, na zasedanju mešane komisije.

Z zadnjega zasedanja mešane komisije v Novi Gorici, ki je obravnavala skupna razvojna vprašanja med Slovenijo in avtonomno deželo Furlanijo Julijsko krajino.

Ker revija Kras že od začetka svojega izhajanja prvenstveno obravnava tematiko slovenskega krasa in s tem, seveda, pokrajine Kras, ki se razteza s slovenskega državnega ozemlja tudi na Tržaško in Goriško, bi radi slišali vašo oceno sedanjega položaja slovenske manjšine v Italiji in uresničevanja njihovih pravic, zapisanih v zaščitnem zakonu za slovensko manjšino v Italiji, ki ga - tako ocenjuje večina Slovencev v Italiji - italijanska vlada ne uresničuje ali ga ni voljna uresničevati?

Strinjal bi se s trditvijo, da italijanska vlada ne uresničuje zaščitnega zakona oziroma ga ni voljna uresničevati. Po štirih letih je resnično že skrajni čas, da se ta problematika razreši v dobrobit slovenske manjšine v Furlaniji Julijski krajini oziroma na celotnem manjšinskem ozemlju na italijanski strani. Če samo pomislimo, kako pozitivno in manjšinam naklonjeno zakonodajo imamo v Sloveniji za ohranjanje obeh manjšin - italijanske in madžarske - in če pogledamo, kako oblasti naših sosed ne uresničujejo lastne zakonodaje, se človeku vsili vprašanje, pomislek o dejanski pravni ureditvi in demokratičnosti teh držav, kar zadeva manjšine na njihovih ozemljih. V mislih imam Italijo, Madžarsko in Avstrijo. To je problem politike v navedenih državah. Zato bomo iz našega urada na to opozarjali. Če naše sosede Italija, Madžarska in Avstrija manjšinske zakonodaje ne bodo uresničevale, kakor je zapisano v njihovih ustavah in veljavnih zakonih, se bomo morali o tem pogovarjati v institucijah Evropske unije. Tu ne more biti razlik za nikogar. In ne bi želel pristajati na kakršno koli recipročnost v negativnem smislu... Ne moremo pristati na neuresničevanje manjšinske zakonodaje, ki so jo sprejeli parlamenti sosednjih držav.

Kaj lahko stori slovenska vlada, da se bo zaščitni zakon za slovensko manjšino v Italiji po štirih letih od njegovega sprejetja vendarle začel uresničevati in kaj lahko pri tem naredijo tudi mediji, javna občila na območju na obeh straneh slovensko-italijanske meje, v Sloveniji nasploh in v širšem, evropskem prostoru - v prostoru Evropske unije?

V letošnjem letu beležimo kar nekaj pomembnih obletnic. To so 60-letnica konca druge svetovne vojne, 50-letnica podpisa avstrijske državne pogodbe, prav tako letos teče peto leto od sprejetja zaščitnega zakona v Italiji. Mediji bi o tem lahko še bolj redno in natančno obveščali slovensko javnost in tudi javnost v sosednjih državah. Istočasno bi ljudem lahko predstavljali, kaj vse je narejeno za italijansko in madžarsko manjšino, ki živita v Republiki Sloveniji.

Pred nekaj dnevi je, na primer, v Novi Gorici zasedala mešana komisija, ki je obravnavala skupna razvojna vprašanja med Slovenijo in avtonomno deželo Furlanijo Julijsko krajino. Z naše strani se je zasedanja udeležilo kar precej za to kompetentnih ljudi, ki smo predstavili poglede Slovenije na skupna razvojna vprašanja prostora Slovenije in italijanske avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine. Komisiji predsedujeta s slovenske strani vršilec dolžnosti generalnega direktorja za evropske zadeve Andrej Logar in z italijanske strani Franco Iacop, deželni odbornik za mednarodne odnose in lokalne avtonomije v deželnem odboru avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine.

V dveh mandatih sem bil poslanec in v zadnjem mandatu sem vodil komisijo za Slovence v zamejstvu in po svetu. Sprejemali smo tudi določene odločitve in sklepe, v katerih smo poudarjali, da se je treba bolj jasno odzivati na problematiko slovenske manjšine

v sosednjih državah. Če ne bo na tem področju napredka italijanskih oblasti, če se bo omejevalo manjšinske pravice Slovencev na avstrijskem Koroškem ali na Madžarskem, bo naš urad predlagal vladi, naj Slovenija zadeve začne razreševati v evropskih institucijah... Tako je, na primer, v prejšnjem mandatu parlamentarna komisija za Slovence v zamejstvu in na tujem posredovala v zvezi z Radiom 2 in Radiom Agora na avstrijskem Koroškem. To je bila takrat ena izmed ostrejših reakcij parlamentarne komisije.

Izdajatelji revije Kras nameravamo pripraviti skupaj s slovenskimi kulturnimi društvi na Tržaškem in Goriškem ob udeležbi novinarjev in medijev z obeh strani slovensko-italijanske meje nekaj pogovorov - okroglih miz o čezmejnem sodelovanju Slovencev za poglobljanje njihove enotnosti pri uveljavljanju zahtev po uresničevanju manjšinskega zakona in s tem k ohranjanju slovenske identitete in slovenskega življa v zamejstvu. Boste pomagali v pripravah takih pogovorov in v njih tudi sodelovali?

V našem uradu se bomo vedno in z veseljem udeležili vseh aktivnosti slovenskih zamejcev in civilne družbe v republiki Sloveniji, ki bodo prispevale k boljšemu, hitrejšemu razreševanju teh problemov in seveda h kvalitetnejšemu ohranjanju slovenskega jezika, kulture, identitete in slovenskega življa na vseh območjih, kjer živi slovenska skupnost.

Bojan Brezigar,
glavni urednik Primorskega dnevnika
in predsednik Evropske komisije
za manj razširjene jezike v Bruslju

VSI EVROPSKI NE SAMO NAŠ

Bojan Pavletič

Gospod Bojan Brezigar, nič ne pretiravamo, če rečemo, da ste med zamejskimi Slovenci gotovo ena izmed najvidnejših osebnosti, saj je vse vaše dosedanje družbenopolitične zadolžitve že kar težko naštet. Če ne upoštevamo vašega pomembnega dela v samih manjšinskih organizacijah, ste bili ob tem še nabrežinski župan, pokrajinski in deželni odbornik, predsednik Svetovnega slovenskega kongresa, večletni dopisnik iz Rima, sodelavec raznih osrednjih dnevnikov v Sloveniji, ste dolgoletni glavni urednik Primorskega dnevnika, sedaj ste tudi predsednik Evropske komisije za manj razširjene jezike v Bruslju in morda še kaj... Verjetno ne zgrešimo, če rečemo, da je bilo za vse to - ob skrbi, ki jo posvečate svoji družini - treba kar precej kraške trme in vztrajnosti?

Najprej hvala za laskave besede; res sem v življenju naredil vse, kar ste navedli, pa še kako malenkost zraven, ampak jaz ne bi govoril o trmi. Navsezadnje sem vseskozi delal zelo lepe in zanimive stvari, mar ne? In imel sem veliko srečo; predvsem zato, ker sem se lahko odločil za poklic, ki sem ga sam izbral in ki mi je všeč, v tem poklicu pa sem se ogromno naučil, spoznal veliko ljudi in se lahko sproti odločal za druge dejavnosti. Verjemite, prav nič šablonskega ni v stavku, da bi, če bi se vrnil nazaj, naredil natanko isto, kar sem naredil v svojem življenju.

Bojan Brezigar

V svojstvu predsednika Evropske komisije za manj razširjene jezike potujete po vsem svetu in gotovo dobro poznate jezikovno problematiko manjših narodov in jezikovnih skupnosti. Kako gledate na bodočnost slovenščine, ki jo govori komaj dva milijona ljudi; torej toliko, kolikor šteje prebivalcev večje mesto?

Slovenščina je pač eden izmed manjših evropskih jezikov, pred drugimi jeziki pa ima velike prednosti. Predvsem je to standardiziran jezik. Z drugimi

besedami: ima poenoten črkopis, slovnično, pravopis in vse, kar sodi zraven. Poleg tega je slovenščina uradni jezik države, kar pomeni, da ima terminologijo za vse pravno in upravno življenje. In, nenazadnje, Slovenci so navezani na svoj jezik in na svojo kulturo, kar pomeni, da tu ni treba šele vzbujati neke zavesti narodne pripadnosti, ker ta že obstaja.

Sodi torej po vašem mnenju tudi slovenščina potencialno med ogrožene jezike ali ne? Kaj pa slovenščina v zamejstvu?

Vsi evropski jeziki so ogroženi. Morda se čudno sliši, ampak tudi angleščina bi znala biti ogrožena. Poglejmo s primerom! V srednjem veku je vsa Evropa govorila latinščino; v vseh cerkvah, na vseh dvorih, celo v vojski je bil jezik latinščina. Danes pa sodi latinščina le še v arheologijo... Skrb za svoj jezik razglašajo Danci, Finci in celo Francozi, ker se pač v Evropi vsi pogovarjamo v angleščini. Ampak ogroženost je nekaj drugega, ne smemo je zamenjavati z dinamiko obnavljanja jezikov in prevzemanja novih izrazov, kar se je vedno dogajalo. Navsezadnje so tudi Madžari od Slovanov prevzeli besedo kovač (pišejo jo kovacz), ker prej konj niso podkovali. Ogroženost je nekaj povsem drugega in začenja se tam, kjer se izgublja identiteta nekega naroda in kjer jezik ni več v vsakdanji rabi. Prav glede na to definicijo pa lahko zagotovo govorimo o ogroženosti slovenščine za mejo, to je na območjih, kjer je slovenščina manjšinski jezik. In tam bi bili res potrebni koreniti ukrepi.

JEZIKI SO OGROŽENI,

Kako sodite o trenutnem stanju naše narodne skupnosti v Italiji? Ali je njeno jezikovno stanje primerljivo s stanjem v drugih manjšinjskih skupnostih v Evropi in drugod?

No, da! Nekaj sem že povedal. Sprašujete, ali je stanje Slovencev v Italiji primerljivo s kako drugo manjšino. Seveda! Zagotovo obstajajo številne primerjave;

nekatero upravičeno, druge bolj iz trte izvite. Sam ostajam na stališču, da ima vsaka manjšina lastno identiteto, svoje značilnosti in seveda svoje probleme. Tu ni mogoče sestavljati lestvic, pa tudi ne oblikovati modelov, ki bi jih lahko potem univerzalno uporabljali. Govorimo namreč o ljudeh in o skupnostih z lastno zgodovino, v lastnem geopolitičnem, socialnem in ekonomskem okolju, tako da je treba za vsako skupnost

izdelati poseben model. Glede tega menim, da Slovenci v Italiji močno zaostajamo, ker smo nekako zaspali in nam ne uspe, da bi se prilagodili spremembam, ki jih prinaša čas.

Ali menite, da - glede na evropski jezikovni babilon - Evropska unija posveča dovolj pozornosti jezikovni problematiki stare celine ali pa to vprašanje prepušča posameznim članicam?

Ne! Evropa posveča temu vprašanju premalo pozornosti in samo nekatere države - članice so tu aktivne. Inertnost je izraz, ki najbolj pristaja tej politiki. Vendar ima Evropska unija alibi, da ji namreč sedanja pogodba ne dopušča prodornejše aktivnosti. Ko bo začela veljati evropska ustava, se bo to spremenilo, vendar tudi takrat posegi ne bodo zelo hitri. Skratka, za ohranjanje svojih jezikov se ne smemo pretirano zanašati na Evropo. Sami moramo ukrepati in to čim prej!

Načelno nekako velja, da so jeziki vseh članic Evropske unije v Bruslju tudi uradni jeziki Evropske skupnosti. Kako je to v praksi? Do katere mere je slovenščina v Bruslju uradni jezik?

Lahko bi, ne brez ironije, dejal, da so nekateri jeziki »bolj uradni«, če odprete spletno stran Evropske unije, boste ugotovili, da je v angleščini prav vse, v francoščini skoraj vse, v nemščini zelo veliko, v ostalih jezikih pa precej manj. Simbolno je slovenščina prisotna v Evropskem parla-

Glavni urednik Primorskega dnevnika Bojan Brezigar
na obisku pri papežu Janezu Pavlu II.

POGOVOR

mentu; tam pa je njena slišnost odvisna izključno od slovenskih evropskih poslancev in od slovenskega komisarja. Čez nekaj mesecev bomo naredili obračun njihovih posegov. Zagotovo pa je priznanje uradnosti jezika tudi promocija slovenščine in zagotavlja tudi določeno število delovnih mest.

Vrniva se nekoliko v naše domače kraje! Kakšen je vaš pogled na vlogo Primorskega dnevnika po vstopu Slovenije v Evropsko unijo? Ostaja časnik še vedno le glasilo Slovencev, ki žive v Italiji? Nimate morda vtisa, da je v novih pogojih naravno zaledje tega tržaškega časnika na Primorskem mnogo širše, kot je to nekoč že veljalo za Edinost?

No, naj najprej povem, da meni beseda glasilo ni všeč; zaudarja po nekakšnem agit-propovstvu. In tudi besedo glasnik odklanjam. Primorski dnevnik je samo časnik, eden izmed velikih, eden redkih v slovenskem jeziku, edini slovenski časnik, ki izhaja v Italiji. Ljudem prinaša informacije v slovenskem jeziku, posreduje jim novice, ki jih potrebujejo, obenem pa prispeva k ohranjanju jezika v družini. To je njegova vloga in jaz to poskušam delati čim bolje. Vlogo Primorskega dnevnika kot nekega svetišča ali svetinje, kot glasila ali glasnika neke skupnosti odločno odklanjam. Dvanajst let delam z namenom, da bi takšno njegovo vlogo dokončno izbrisal. Vem, da marsikdo tega ne jemlje resno, ampak pomemb-

no je predvsem, da to jemljem resno sam. Kar pa zadeva širitev zaledja, mislim, da danes za to niso dani pogoji; še zlasti ne sedaj, ko ima Primorska s Primorskimi novicami tudi svoj dnevnik. Mi smo drugačni in svoji identiteti se, zaradi svojih bralcev in naročnikov, nočemo in ne moremo odpovedati.

Boleče vprašanje! Naše vasi v zamejstvu očitno izgubljajo svoj, v preteklosti povsem slovenski značaj. Kot Nabrežinca vas, na primer, vprašujemo: do katere mere je vaš kraj še slovenski?

Nabrežina je, žal, izgubila večji del identitete. Ta usoda je doletela številne slovenske vasi na Tržaškem. Predvsem večje. Ko sem bil otrok, je bilo v vasi le nekaj italijanskih družin, pa še med temi je bilo veliko takih, ki so obvladale slovenščino. Italijani so bili naseljeni pretežno na postaji in v kamnolomih. Sedaj pa je drugače in kadar grem po vasi - k sreči je to zelo poredkoma - mi je kar tesno pri srcu, saj poznam le še malokoga in res malokje slišim slovenščino kot pogovorni jezik.

Ali menite, da prinaša vstop Slovenije v Evropo glede tega kako spremembo? Bo prišlo do pozitivnega vpliva čez dosedanje državne meje ali pa se bo celo nasprotno prelival večji italijanski vpliv proti severu?

Ne povzdigujejo članstva Slovenije v Evropski uniji v deveta nebesa. Glede tega ne bo sprememb, razen seveda, če ne bi Slovenci iz Slovenije začeli kupovati nepremičnin na naši strani meje. Navsezadnje so pogosto celo cenejše kot v Sloveniji. Ampak tudi to ne zadošča, saj se malokateri »priseljenci« Slovenec vključi v manjšinsko stvarnost. Oni se počutijo nekako vzvišene in pogosto vihajo nos, ko se srečujejo z manjšinci; raje lomijo nemogočo italijanščino tudi tam, kjer bi se lahko pogovar-

jali v slovenščini. Ker pa je pravica do nakupa nepremičnin recipročna, ne izključujem povečanja italijanskega vpliva proti severu. O tem sem že neštetokrat pisal in govoril, a zaman. In prav milo se mi stori, ko me uslužbenec na cestninski postaji v Sežani pozdravi v italijanščini. Ampak, kaj hočem!? Taki pač smo!

Kakšni so bili v času vašega županovanja v Nabrežini stiki s sosednjo občino v Sloveniji? Če se ne motim, je bila tedaj to sežanska občina?

Bili so dobri, a skromni! Navsezadnje je sežanska občina mejila na pet občin na tej strani meje in se vsaki posebej res ni mogla intenzivno posvečati. Mi smo bili takrat pobrateni z Ilirsko Bistrico, s katero smo imeli zelo intenzivne odnose.

Se je to zadnje čase kaj spremenilo?

Mislim, da se je! Nabrežina ima kar precej razvite odnose z občino Komen. Saj sta bila Komen in Nabrežina vedno tesno povezana. Mislim pa, da bi devinsko-nabrežinska občina te odnose lahko še bolj kultivirala, vendar njena sedanja občinska uprava za to očitno ni posebno zainteresirana.

Doslej je bilo mnogo storjenega v prizadevanjih za obstoj slovenske skupnosti v Italiji, a kljub temu nekateri kazalniki ne dovoljujejo preveč optimističnega pogleda na bodočnost slovenstva v Trstu in v njegovem zaledju: zlom slovenskega gospodarstva ob propadu Tržaške kreditne banke, izguba teritorija in poseljevanje okolice z neavtohtonim prebivalstvom, mešani zakoni, kriza rojstev in posledično zapiranje slovenskih šol, skromno zanimanje in skrb za zamejce v matični domovini, nespremenjeni diskriminacijski odnosi italijanskih oblasti do

sicer formalno priznanih manjšinskih pravic itn. Je tako gledanje preveč pesimistično?

Navedli ste kopico vprašanj. Če bi jih hotel obdelati, bi potreboval kar nekaj strani, pa ne bom bralcev mučil s to analizo. Meni se dozdeva, da za vse krivimo izključno druge, vase pa pogledamo zelo poredkoma. Mislim, da slovenska manjšina v Italiji iz številnih razlogov, ki so seveda objektivni, ni sposobna izdelati strateških razvojnih načrtov, vsaj srednjeročnih, če že ne dolgoročnih. Skratka, ne vemo, kaj hočemo, predvsem zato, ker moramo vlagati velike napore in velika sredstva v ohranjanje tega, kar imamo, vključno z dvojniki, ki smo jih podedovali od zgodovine. Zato se mi vaše gledanje ne dozdeva pesimistično. Nasprot-

no! Problemi, ki jih navajate, so realni in so sestavni del pomanjkanja strategije o naši prihodnosti. Toda zaradi tega nikogar ne obtožujem, saj smo vsi vpeti v spono naše preteklosti, ki določajo tudi našo sedanjost. In to je naša velika tragedija.

Ob nedavnih proslavah v Trstu je bilo mnogo rečenega o tem, da postaja to mesto nekakšna prestolnica srednje Evrope. Do katere mere so take napovedi realne in kakšne posledice bi to imelo za ožje in širše zaledje mesta, če bi res do tega prišlo? Kakšno vlogo bi lahko pri tem odigrala naša narodna skupnost vzdolž državne meje?

Seveda! Trst bi lahko bil nekakšna prestolnica srednje Evrope. Ideja, da bi

mesto pridobilo EXPO leta 2008, je imela prav ta namen. Pa ni šlo! Tudi zato ne, ker tržaška desnica raje obvladuje nepomembno mesto, kot pa da bi ji v evropski prestolnici odmerjali samo drobtinice. In tu je ves problem Trsta: njegovo vodstvo, stalno zazrto v preteklost, objokuje svoje resnične in izmišljene bolesi, popolnoma nezainteresirano za prihodnost. Zato se mi zdi utopično kakršnokoli razglabljanje o takem prihodnjem Trstu in o vlogi, ki bi jo lahko imeli v tem mestu. Trst, predvsem zaradi svojega vodstva, nima take prihodnosti. In to je navsezadnje racionalno: Trst je mesto upokoencev, ostarelih ljudi, ki želijo zadnja leta življenja preživeti v miru, brez vrveža. Brez prihodnosti, ki zagotovo ni njihova. In zato volijo vodstvo, ki ustreza tej klišejski podobi. Čemu bi zato zapravljali čas z razmišljanjem o vlogi zaledja, o vlogi manjšine in o vsem, kar sodi zraven. Šlo bi, kot vedno v preteklosti, zgolj za akademsko teoretiziranje. Tega pa smo imeli dovolj.

Bojan Brezigar je tudi predsednik Evropske komisije za manj razširjene jezike v Bruslju.

Gospod Brezigar, hvala za vaše odgovore! Za konec pa le še osebno vprašanje. Vemo, da ste si postavili v odmaknjeni naravi kotiček, kjer sproščeno uživate drobce svojega prostega časa. Ali s tem že napovedujete, da boste vsemu, kar ste doslej počeli v svojem bogatem družbenem in političnem delovanju, ko bo prišel čas za odhod v pokoj, dodali še »kmetovanje«?

Ne! Kmet ne postaneš kar tako. Življenje v naravi in z naravo me veseli, ker mi daje novih energij za razmišljanje, za pisanje, ki je vedno bilo moje veselje. In tako bo tudi v prihodnje. Taki smo pač novinarji; predvsem tisti, ki so si ta poklic izbrali iz ljubezni, kot življenjsko poslanstvo, ki ne pozna upokojitve. Dokler bo še kaj moči in kakšna ideja...

Tudi v tej vlogi ljubitelja narave vam želimo obilo dobrih sadov pa tudi osebnih zadoščenj v letu 2005!

VINOGRADI FON

Vinarja Marka Fona iz Brij pri Komnu smo spoznali pred devetimi leti v Svetem, ko smo se dogovorili s pridelovalci terana in prejemniki nagrad za najboljša vina, da se zberejo in predstavijo svoje izdelke za fotografiranje. Marko je bil najmlajši med njimi. Potem smo predstavili v reviji Kras vinogradniško kmetijo "VINOGRADI FON". V kratkem opisu je poudarjen prehod od gojenja vinske trte na latnikih na sodoben način vzgoje z zmanjšano obremenitvijo trt za izboljšanje kakovosti vina. Pozneje smo se videvali in pogovarjali na pogovorih za okroglimi mizami revije Kras in na srečanjih prijateljev revije Kras v Svetem. Nedavno pa smo se dogovorili za pogovor z njim, v katerem je spregovoril o svojih začetkih vinarjenja, o postopnem prenavljanju Fonove domačije za sodobno kletarjenje, za ponudbo pridelanega vina in pristnih kraških kulinarčnih dobrot in za oddajanje garsonjer tistim, ki prihajajo spoznavat Kras.

Uredništvo

VINOGRADI FON

Pripoved mladega vinogradnika in vinarja Marka Fona iz Brij pri Komnu:

"NAŠ CILJ JE, DA

Korenine družine Fon in Markova pot v vinarstvo

"Kmetija Fon je do časa po drugi svetovni vojni nosila ime Primčič. Primčičeva družina se je ukvarjala s tistim, s čemer so se takrat po malem ukvarjali vsi kmetje. Od mesnin ter vina do reje drobnice in reje govedi. Bili so samozadostno gospodinjstvo.

Moja nona Viktorija Primčič se je poročila z Jožetom Fonom. Iz Trsta, kjer sta najprej živela, sta se preselila na Primčičevo kmetijo v Brje. Takrat je domačija dobila ime Fon. Moj nono Jože Fon je bil vojna sirota iz prve svetovne vojne, doma iz Trnovega ob Soči. Živel je po vsej Italiji, od Napolija, Rima..., kot je sam največkrat rekel, pri dobrih ljudeh. Del druge svetovne vojne je preživel v delovnem taborišču v Nemčiji v okolici Hannovra. Nato se je vrnil v Trst in tam spoznal mojo nono Viktorijo. V Trstu se jima je rodil tudi moj oče Bogdan. Nono Jože je bil po poklicu kovinar, strugar. Kakor mi je pripovedoval, je v Italiji izdeloval kovane ograje.

Rod moje mame Zorke, rojene Kosič, je bil znan vinogradniški rod v Pliskovici. Na ta račun danes v Pliskovici obdelujem kar nekaj vinogradov, saj sem tudi malo Pliskovljana. In Pliskovljani me nekako sprejemajo za svojega. Nona mi je tam dovolila posaditi trto na nekatere njene parcele in tudi drugi ljudje in prijatelji iz Pliskovice so mi odstopili zemljo v uporabo. Tako so sedaj moji vinogradi na relaciji med Brjami in Pliskovico.

Moj pranono po očetovi liniji je bil vojak avstroogrške monarhije. Po materini liniji pa je zadnji, ki ga poznam, moj pranono, Štokov pranono.

Moja nevesta Ksenja je zaposlena v Sežani. Študirala je management in dela v zasebnem podjetju. Imam tudi dve sestri, Vesno in Natašo, ki sta se obe poročili v

Vinar Marko Fon in nevesta Ksenja
ter njuna hči Zala

Skopo. Skupaj s sestrami in z njunimi družinami še sedaj delujemo kot velika družina. Mislim, da brez vsestranske medsebojne pomoči, razumevanja in sodelovanja ta kmetija ne bi mogla živeti. Moja dva svaka sta tudi veliko pomagala pri obnovi naše kmetije.

Moj oče je umrl mlad, star komaj 46 let. Takrat mi je bilo 22 let. Mama sedaj živi z nami na kmetiji.

Osnovno šolo sem končal v Komnu. Nato sem v Sežani obiskoval gimnazijo; takrat je bila to srednja družboslovna šola. Gimnazija mi je izoblikovala občutek za ljudi: kaj sploh smo in kakšno je naše poslanstvo. Ta poudarek na humanizmu, ki ga je gojila sežanska srednja šola, mi sedaj veliko pomaga pri mojem delu. Moje delo

DOBRO ŽIVIMO NA SVOJEM"

Eden izmed Fonovih vinogradov...

V ozadju so objekti maloobmejnega prehoda Gorjansko med Slovenijo in Italijo.

brez humanizma ne bi pomenilo nič. Bilo bi samo tehnika in tehniko lahko delamo z računalnikom.

Moja mladostna želja je bila študij novinarstva. Vedno so me veselile knjige in veliko sem bral. Vendar pa se po končani srednji šoli nisem vpisal na novinarstvo temveč na študij prava. Eno leto sem študiral v Ljubljani, tudi bival sem tam, vendar nisem zdržal do konca. Prav težko sem dihal v Ljubljani, na Krasu pa je bilo tako lepo... Nato pa se je zgodila še očetova smrt. A tudi, če bi oče še živel, prava ne bi nikoli dokončal, saj sem kmalu uvidel, da nisem rojen za ta poklic. Doma me je čakala kmetija in oče mi je zapustil dobre temelje za nadaljnje delo. Tako sem se preusmeril v vinarstvo in nikoli nisem obžaloval, da sem

se odločil za domačijo in ne za pravniški poklic."

Oživitev stare hiše

"Vzporedno z mojim odrasčanjem je zorela tudi odločitev o tem, da začnem prenavljati staro domačijo in jo usposabljam za neke nove namene. Živelimo v novi hiši, ki sta jo zgradila oče in mati, ko smo bili otroci še majhni. Stara hiša takrat ni imela niti kopalnice, niti ne primerne stranišča. Bila je pač stara in ni nudila nikakršnega udobja. Pogoji za bivanje v njej so bili zelo slabi. Zato je povsem normalno, da sta si starša zaželela novo hišo, boljše, lepšo, večjo...

Ko se ti z leti odpirajo oči, ko dobiš iz vsega sveta informacije na tak ali drugačen način, kaj taka domačija pomeni, kakšna je njena vrednost - tako v fizičnem pomenu, pa tudi v smislu, kakšno vrednost ima za tvoje srce, dušo - takrat se je v meni začela ustvarjati slika, kaj bo tukaj vse zraslo. Ko sem povečeval obseg vinogradov, je klet v novi hiši že postajala premajhna in tudi tehnološko ni bila primerno zgrajena. Potrebovali smo novo klet in tako je prišla tudi dokončna odločitev, da stara hiša ponovno zaživi in dobi svojo novo vlogo. Hkrati so se takrat tudi naši sosedi odločili, da bi nam prodali svojo staro hišo, ki se je že podirala in je zapirala pristop k naši hiši.

VINOGRADI FON

Še preden pa sem začel obnavljati staro domačijo, sem tri, štiri leta hodil po Krasu s fotoaparatom in fotografiral vse, kar se mi je zdelo zanimivega in uporabnega za moje načrte. Navezal sem stike z ljudmi, ki so na raznih področjih obrti v samem vrhu; tako v obdelovanju lesa, kamna ali pri sami gradnji. Ti ljudje so nekako razumeli moje zanimanje. Od njih sem se marsičesa naučil. Pri kamnu mi je precej pomagal kamnosek **Alojz Tragin** iz naše vasi. Še bolj pomemben zame pa je bil kamnosek **Pavel Gulič** iz Koprive. Vse o lesu me je učil **Pepi Tončkov**, 80 let star mizar, moj sosed. Pepi Tončkov je tiste stare vrste mizar, ki je v svojem življenju delal vse mogoče, od sodov do vitrin, skrinj..., in je eden izmed takih mizarjev, ki niso zgolj monterji, temveč imajo široko znanje o lesu in obvladajo kompleten proces njegove obdelave.

V prostorih stare hiše, kjer je bil včasih hlev in nad njim senik, sem uredil dvosobno stanovanje, ki ga oddajam v najem. Sedaj v njem živi, vodi svoje posle in dela mlad fotograf iz Avstrije Peter Kelih. Prihaja z avstrijske Koroške iz okolice Celovca. Obiskujejo ga raznorazni ljudje, stranke, prijatelji in predstavniki raznih fotografskih agencij iz Slovenije, Avstrije, Nemčije in Italije. Vse to je dobro za mojo kmetijo. Petrovi obiskovalci ponavadi pridejo tudi k meni na pokušnjo vin. Tako postajajo moji konzumenti in, kar je še pomembnejše, ambasadorji mojega vina! Odprem jim svoja vrata, pri meni spoznavajo skrivnosti kraškega ambientsa in kraških vin ter drugih dobrot. Zaupajo vame in v tisto, kar delam. Boljših ambasadorjev si ne morem zamisliti!

V stari hiši nameravam urediti še dve enosobni stanovanji in ju tudi oddajati. Ne v klasične turistične, temveč v stanovanjske namene, najmanj za šestmesečni najem. Nočem imeti prazne hiše. Želim namreč, da hiša živi in deluje kot hiša. Ne morem se posvečati turizmu, saj so vse moje misli in dejanja usmerjena v vinarstvo in željo, da pridelujem najboljše vino."

Jesen zorana vrtača Fonovih Krčen dol (Krč'n dû) med Brjami in Škofi, z mrežo zavarovana pred divjadjo.

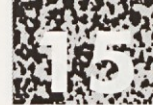
Dejavnost vinogradov Fon

"Pred dvajsetimi leti, ko smo se v družini odločili širiti vinograde, smo pri svojcih naleteli na vsesplošno neodobravanje in dvom, le kaj bomo s toliko vinogradi?"

V zadnjih desetih letih pa so se stvari spremenile, obrnile na bolje. Ljudje so uvideli, da je prihodnost lahko svetla tudi za trto. Danes se zato na Krasu soočamo z drugo skrajnostjo. Skoraj vsak že sadi trto, kar verjetno tudi ni najbolje, saj vemo, da ni vsakdo za ta poklic. Tako, kot ne more biti prav vsak kamnar ali pa novinar. In če človek

Marko s svojimi več kot dve leti starimi domačimi pršuti.

Fonovo pastirsko zavetišče v udorni dolini med Brjami in Škofi. Pod dolino teče podzemna Reka, ki pri Štivanu izvira kot Timava.

tega pravočasno ne uvidi, so lahko rezultati njegovega dela precej slabi.

Vinogradi Fon danes obsegajo štiri hektare vinogradov lastne pridelave v dveh vaseh: v Brjah pri Komnu in v Pliskovici. Naše trte rastejo na dveh različnih nadmorskih višinah. Pliskovica je okrog 290 metrov nad morjem, v Brjah pa so vinogra-

di med 170 in 180 metri nad morjem. V Pliskovici je zemlja kremenica in zanjo je značilno, da vsebuje polno drobnega kamenja. Barve je rumene do rjavkaste. Kremenica je vrsta jerine in je prava zemlja za teran. Je namreč težja, mastna zemlja (ilovka in kremenica sta vrsti jerine). Na jerini lahko uspeva izjemen teran, če seveda zemlje ne zlorabiš s pretiranim obremenjevanjem. Na Brjah pa je zemlja bolj pokarbonatna in zato nekoliko lažja ter rjave barve.

Vse grozdje, ki ga pridelamo na naši kmetiji, porabimo doma. Pred letom 1991 smo grozdje oddajali tudi v zadrugo. Bili smo dober kooperant zadruge. Že takrat smo bili večkrat nagrajeni za kvaliteto oddanega grozdja. Dosegali smo visoko vsebnost sladkorjev. Že takrat je bilo naše delo usmerjeno k čim večji kvaliteti in smo tudi zadrugi oddajali dobro grozdje. Leta 1989 pa smo že napolnili prve lastne steklenice.

Na naši domačiji gojimo vitovsko grganjo, malvazijo in teran. V tem trenutku imamo od 60 do 70 odstotkov terana, 10 odstotkov vitovske grganje in 20 odstotkov malvazije. Povprečno letno napolnimo 1000 steklenic vitovske grganje, od 1500 do 2000 steklenic malvazije in 9000 steklenic terana. Skupno je naše pridelave povprečno 12 000 steklenic.

Zadnja leta zelo intenzivno preizkušam, katere trte najbolj uspevajo v pogojih, ki jih nudi lega naših vinogradov.

Gojimo sorte, ki bi jim lahko rekli avtohtone, čeprav je danes vse bolj očitno, da ta izraz ni ravno najbolj ustrezen. Z novimi genskimi raziskavami ugotavljamo, da je na primer plavac isti kot zinfandel v Avstraliji. Morda bi bilo zato ustrežnejše, če bi rekli, da gojimo tisto, kar je pri nas udomačeno. To so tiste sorte, ki so se v tem okolju selekcionirale in se uspele prilagoditi na tukajšnje specifične življenjske razmere. Če trta živi na Krasu in ne preživi v določenem časovnem ciklu, podleže in odmre. To pomeni, da ne raste na pravem kraju. Naj omenim samo problem zalivanja vinogradov. Tudi sam zalivam en vinograd in sicer mlajši vinograd, ker starejšega vinograda, če preudarno izbiramo tla, ni treba zalivati. Mlajši pa potrebuje zalivanje, da lažje preživi v času hude suše, sicer umre.

Vendar pa se je treba zavedati, da se z vodo ne dela vina! In problem zalivanja je problem navozov neprimerne zemlje. Tisti pridelovalec, ki ima težave s sušo, je tisti, ki je navozil mrtvo zemljo. To je tako kot slabi temelji za hišo. Pri zemlji je pomemben delež humusne snovi. Dobra zemlja za trto je tista, ki jo je človek obdeloval, jo gnojil s hlevskim gnojem in ki jo je občasno tudi prerasla trava. Zemlja, ki jo izkopavaš iz šestih, sedmih metrov v globini, vsebuje manj kot odstotek humusa. Dobra zemlja pa ima tudi tri in pol odstotka humusa. Humus je tisti, ki v suši zadržuje vlago in mikroorganizme. Ker pa so se v

Za obrezovanje trt so električne škarje velika tehniška pridobitev.

zadnjem času delali vinogradi v glavnem stihijsko - pomembno je bilo le, kdo bo čim več naredil in navozil - so sedaj rezultati takšni, kot so. Zaradi tega so težave s sušo večje, težave so z neustreznimi elementi v zemlji, kar se kaže v nezdravi listni masi. Na koncu koncev niti sam pridelek nima takšnega okusa, kot bi ga imel, če bi trta rasla v pravi zemlji. Vprašanje, kam kaj sodi, je téma, s katero se bomo soočali v naslednjih dvajsetih letih na Krasu. To so, na primer, Francozi rešili že v petnajstem in šestnajstem stoletju. Menihi, največkrat benediktinci in cistercijanci (njihovo reklo je: Delaj in moli!), so znanstveno proučevali rastline in iskali nove rešitve za gojenje. Določili so tako imenovani Cru, kar pomeni lego, ki skozi večdesetletno opazovanje dá najboljši pridelek. In tega ni moč izničiti. Ne more izjemno vino uspevati povsod!”

Kaj je značilno za Fonovo kletarjenje, stekleničenje in prodajo

“Za našo domačijo je značilen sonaraven način pridelovanja grozdja in vina. Tudi za bela vina, macerirana vina (vina, vreta na tropinah), za rdeča pa sploh. Opravljamo tudi tako imenovano zeleno trgatve. To pomeni, da v vinogradu takoj po cvetenju, ko so jagode velike kot grah, potrgamo del grozdja. Jaz sem tisti, ki odloča, kateri grozd bo živel naprej in kateri ne, toda tudi to že nadgrajujem. Trta mi mora sama dati toliko, kolikor lahko prenese. To je uravnotežena, uravnovešena trta, kar pa je težko doseči. Ni težko opraviti zelene trgatve. Težko je pripraviti trto do tega, da sama odžene toliko grozdov, kolikor jih bo lahko pripeljala v vsem letnem ciklu do popolne zrelosti. Poleg tega pa, da tudi sama trta naredi toliko listne mase, da bo grozdje najboljše kakovosti.

Zelo stara vinska preša (z letnico 1826) pod posebnim ostrešjem, prislonežnim k Mejačevi domačiji.

Pogled na staro Fonovo domačijo. Na desni vhod v dvoetažno podzemno vinsko klet in polnilnico za stekleničenje vin ter prostor za degustacijo. V sredini bivalni del domačije, v katerem nastajajo ob že enem apartmaju še dva apartmaja in kuhinja s prostorom za nudenje kraške kuhinje. Na levi klesan kamnit portal, skozi katerega se je hodilo v domačijo in iz nje, dokler sosedje niso prodali svoje parcele, da so Fonovi odstranili zid od portala proti desni strani.

Imamo dve kleti, ki sta druga nad drugo vkopani pod zemljo. Prav zaradi tehnologije dela. Tako, da vzdržujem konstantno temperaturo in da čim manj uporabljam črpalko. Ta tri vina, ki jih pridelujem, ne potrebujejo enakih temperatur. V določenih trenutkih - v času po fermentaciji - potrebuje teran višjo temperaturo. Temperatura, nižja od desetih stopinj Celzija, je že hladilnik za vina, kar nima smisla. Pri njej je vino že sterilno, mrzlo in blokirano. Od deset do petnajst stopinj je ugodna temperatura za vina, ki imajo veliko, bogato telo (so bogata na ekstraktu - op. ur.). Taka vina lahko prenašajo v kleti temperaturo petnajst stopinj Celzija.

Konstantne temperature v naših kletih ni težko vzdrževati, ker smo pazili na tako imenovane toplotne mostove. Ko smo gradili klet, smo pazili, da nismo povzročali toplotnih mostov, ki nastanejo, ko prevodni materiali (beton, železo) segajo v dva toplotno različna prostora. Spodnjo klet smo izkopali v živo skalo, tako da diha, da čutiš, kako živi. Tako se uravnava sama po sebi ne le temperatura temveč tudi vlaga.

Prodajam samo stekleničena vina. Pred leti smo nudili tudi odprta vina, sedaj pa odprta vina dobijo le tisti, ki pri nas trgajo grozdje. Naši trgači prihajajo iz različnih krajev Slovenije. Vsako leto so to isti ljudje in so praktično že izučeni za delo pri meni. Vedo, kaj od njih pričakujem, saj pri nas trgatve ni enostavna. Trga se počasi in pozorno. Pobiramo samo zrele jagode. Skrbimo za selekcijo; ne trgamo niti v dežju, niti v rosi, ne trgamo gnilega grozdja. Ko trgači prinesejo grozdje, ga ne stresejo v mlin, temveč ga najprej repkajo na mreži. Zame so moji trgači izjemno pomembni ljudje, ker so se z leti naučili, kakšno je tisto grozdje, ki ga Marko rabi, da naredi vino, ki ga imajo radi. Trga največ deset do dvanajst trgačev na dan. Toliko ljudi lahko še nadzorujem, da vem, kaj in kako delajo, in da vsi vedo, kje sem ves čas. In seveda med trganjem ni pijančevanja...

Dobro tretjino svojih vin prodam kar na domu. Ljudje pridejo in kupijo karton, dva, tri... Preostali dve tretjini pridelanega vina pa prodam največ zunaj mejâ

Slovenije. Teran gre največ v Trst. Ostalo vino gre v različne kraje. Vsako leto poskušamo prodreti na kakšen nov trg. Na ta način se širimo, kolikor nam čas in finance dopuščajo. Sedaj poskušamo priti v Srbijo, v Beograd. Predvsem s teranom. Ime teran v Srbiji poznajo, le da ga v glavnem povezujejo z istrskim teranom ali celo z makedonskim, saj tudi v Makedoniji obstaja to ime vina.”

Prihodnost hiše Fon je v izjemnem teranu in malvaziji

“Naša hiša gradi prihodnost na dveh stvareh. Na vrhunskem teranu, ki ga bomo pridelovali samo na najugodnejših legah. In tega bo malo! Terana bomo imeli največ 40 odstotkov. Več pa bomo pridelovali malvazije, ker opažam, da daje malvazija na tej zemlji izjemne rezultate. Malvazija je moja ljubezen in je bila tudi

VINOGRADI FON

ljubezen mojega očeta. Z malvazijo se razumeva in vem, kaj lahko jaz pričakujem od nje in kaj lahko malvazija pričakuje od mene. Imeli smo tudi prvo pridelano pozno tragatev malvazije v Sloveniji. Takrat je bila malvazija še vino, ki so ga kar tako zlivali vase.

Dobili smo že precej priznanj za svoja vina, vendar mi še vedno ostaja najbolj pri srcu zlata medalja z Ljubljanskega vinskega sejma za malvazijo iz devetdesetih let. To je bila namreč prva zlata medalja za malvazijo v Sloveniji. Že takrat smo verjeli v malvazijo in se nismo ustrašili dejstva, da v tistih časih to vino ni bilo spoštovano. Nobena restavracija ga ni prodajala v steklenicah. Danes pa iz raznih virov, tudi prek raziskav, ki jih je delal

hrvaški Center za raziskovanje vin v Poreču, vidimo, da je malvazija vino izjemnega potenciala. Po večini aromatskih sestavin je lahko tudi bolj bogata celo od chardonnaya, francoskega aduta pri belih vinih.

Malvazijo je danes lažje prodati, kot teran, in po boljši ceni, kar je zanimivo. Pri prodaji terana namreč vlada nekakšna nelojalna konkurenca. Vsakdo prideluje teran in vsakdo to 'zna'. In vsakdo pridelava 'najboljši' teran. V takem morju je težko plavati. Zato je teran najtežje prodajati po ceni, ki mu pritiče. Ima pač tako podobo, konzumenti pa o dejanskih razmerah v zvezi s tem niso dovolj poučeni.

Nasprotno od malvazije je teran zame pravi divjak. Je najtežja sorta, kar jih verjetno človek lahko doživi (Govorim

seveda o pridelavi velikih vin, ne o vinih za osmice!). Pri teranu nikoli ne moreš vedeti, ali si naredil vse prav, ali si ga polomil. Če mu v vinogradu pobereš liste, mu sonce lahko zažge jagode. Če ga ne očistiš preobilice listja, ostane grozdje zeleno, jagode splesnijo in pride do botritisa, gnilobe. Če ga orješ, podivja, postane prebohoten; če ga ne orješ, lahko trta v štirih letih shira. Pridelava vrhunskega terana je skorajda Sizifovo delo.

Poseben izziv predstavlja zame tudi vitovska gragnja. Iz leta v leto poskušam narediti iz nje vino, ki mi bo všeč. Do tega še nisva prišla - niti jaz niti ona, ampak poskušava... Z vitovsko se trudim, ker je del našega prostora, tako rekoč družinski član. Pri hiši je bila od nekdaj in tako bo tudi v prihodnje."

Pogled na prizidano Fonovo klet iz velike lope, v kateri hranijo posodje in opremo za trgatve, repkanje in prešanje grozdja.

Ponudbo vin bo dopolnjevala tudi ponudba pristne kraške hrane

“Posušimo tudi nekaj pravih domačih pršutov, ki v hramu preživijo najmanj dve leti. Tega ne delam veliko, delam pa iz želje, ohranjati tradicijo pršuta na Krasu, ki je bil vedno del kulture prehranjevanja v teh krajih. Če tega ne bi znal, je kakor, da ne bi dokončal osemletke.

V obnovljeni stari hiši urejamo tudi degustacijski prostor, ki bo narejen v naslednjih treh mesecih. Tam bo tudi prostor za štedilnik in krušno peč. Ne bomo imeli nikakršne velike kuhinje. Rad bi nudil gostom tradicionalne jedi Krasa, enostavne in takšne, ki jih lahko nekdo pripravi na štedilniku.

Ostali bomo pri dejavnostih, ki jih lahko opravljamo v družinskem krogu, torej le tisto, kar bomo sami uspeli storiti. S tem dobi ponudba svojevrstno dušo. Tako bomo pekli svoj kruh, rezal bom svoj pršut, rezal bom kozji sir družine **Žerjal iz Tomaja**. Ključni prvini naše kuhinje bosta: enostavno in pristno. S tem bom poskušal združevati tri okuse mojih vin: terana, malvazije in vitovske.

Razmišljal sem tudi o prirejanju osmice, pa me je takšno razmišljanje popolnoma minilo. Največja skupina ljudi, ki naj bi jih naenkrat sprejel v mojo domačijo, ne bi smela presegati dvanajst oseb. S tako skupino bi še lahko na pristen način komuniciral in jim resnično ponudil stvari na tak način, kot si to želim. Takšno skupino bi še lahko obvladal tudi v smislu kulturnega obnašanja. Alkoholiziranih oseb namreč v svoji vinski kleti ne prenesem.”

Za dobro opravljeno delo, za odličnost je treba imeti širok pogled na vse

“Ne bi bil rad samo vinar in ne vedel nič o ničemer drugem na svetu. Mislim, da bi bilo moje vinarstvo na tak

način oskubljeno, računalniško; tako, kakršno je na marsikateri kmetiji po svetu. Brez duše, brez srca... Zato se zanimam za vse tisto, kar me dela Kraševca. Zanimanje za vse ostalo, kar je bilo tudi nekdanj del te samozadostne kmetije, je del hiše kot celote. Hišo moraš poznati in razumeti do potankosti. Jaz osebno in vse tisto zraven, kar me dela Kraševca, ustvarjamo moje vino; ne samo jaz in moji vinogradi! Če razumem, na kateri vrsti kamna živi moja trta, na kateri vrsti zemlje živi moja trta, potem je lahko moje vinarstvo in moje vino boljše. Moja trta raste na več vrstah zemlje in na različnih kamninskih podlagah. In z razumevanjem tega lahko na določeno mesto posadim tisto trto, ki natanko tja sodi. Poleg tega je treba poznati tudi klimatske pogoje: kakšna je osončenost, kakšne so temperature, kdaj piha veter, kam piha, kje je slana, kje je ni... V nasprotnem primeru postane vinarstvo stvar, vzeta iz konteksta. In tudi vino je na koncu takšno.

Svoje znanje z najrazličnejših področij pridobivam iz literature. Informacije črpam iz tistih krajev sveta, kjer so znali združiti stvari tako, da danes dobro živijo. To je konec koncev naš cilj - da dobro živimo na svojem.

Zelo pomembno je zame tudi vzpostavljanje kontaktov z ljudmi, ki so na svojih področjih med najboljšimi. Mislim pa, da mora imeti človek tudi nekakšen dar: dar ločiti pri delu kič od dobrega izdelka. Z darovi je pač tako: nekatere darove imaš in te moraš izkoristiti. Nekaterih darov pa pač nimaš.

Veliko mi pomeni izgled, videz moje domačije in okolice. Gost, ki pride k meni, ne loči med mojo domačijo in med mojo vasjo. Zanj je pomemben vtis vasi in tudi širše okolice. Tudi občine in Krasa! Nič ne pomeni en biser v umazanem morju. Še videti ga ne moreš. Rad bi, da bi ljudje po Krasu to razumeli.

V mojih vinogradih ni betonskega niti železnega stebra in skoraj v vseh mojih vinogradih, vsaj tistih, ki sva jih obdelovala še skupaj z očetom, raste vsaj ena ali dve češnji, ker je češnja vedno bila v vinogradu. V vinogradu, kjer cveti češnja, steklenica vina takoj pridobi deset odstotkov na razpoznavnosti in ugledu. Nič za to, če pod češnjo tri ali štiri trte ne uspevajo!

Na koncih vinogradov imam tudi beke in kamnite ograde okrog vinogradov. Imam pa tudi pastirsko hišico, ki smo jo ohranili, kljub temu, da je bilo to ozemlje, s katerega smo odvažali zemljo. Izrabljeno zemljišče smo pozneje sanirali, pastirsko hiško pa ohranili takšno, kot je bila.

Prepričan sem, da je za dobro delo treba imeti širok pogled na vse. Želim si, da bi se ločil od povprečja prav po tem; ni težko narediti nekaj dobro, zelo težko pa je biti med prvimi.”

Pridelovalci terana se na Krasu združujemo v konzorcij

“Sem tudi eden izmed somišljenikov in pristašev ideje, naj se pridelovalci terana na Krasu združijo v konzorcij. Imenoval se bo Konzorcij kraških pridelovalcev terana. Meni in tako tudi večini pridelovalcev terana pomeni to zagotovilo kupcu, da bo dobil vsaj tisto, kar pričakuje. In še več! To ni tisto, kar danes kupec marsikdaj kupi in se imenuje teran. Skupnost pridelovalcev terana bo v okviru konzorcija zagotavljala najvišjo, ta hip možno kakovost v pridelovanju terana. Zagotavljala pa bo kupcu tudi, da je kupil tisto pravo. Teran je posebno vino in neglede na to, kaj z njim narediš, se od sezone do sezone razlikuje. In se bo vedno razlikoval. Vendar mora biti tudi kupec o tem obveščen. Ne more pa se teran medsebojno razlikovati, kot se razlikujeta Fiat in Audi. Ne moremo vse, kar naredimo, prodati kot teran!

Kot predstavnik vinogradov Fon sem pripravljen sodelovati v organih konzorcija. Predvsem v tistih, ki bodo bedeli nad kvaliteto pridelka in jo zagotavljali. Ne pa toliko v tistih, ki bodo delovali pri promociji in marketingu. Tam se bodo izpostavljali drugi in ponesli ime teran v svet. Jaz pa sem se pripravljen izpostaviti pri zagotavljanju kakovosti izdelka, ki bo nosilo to blagovno znamko TERAN.”

Po sledih Srečkovih pisem in pričevanj Kosovelovih znancev

SREČKO KOSOVEL V TOMAJU MED SVOJIMI VRSTNIKI

Mira Cencič

Pesmi in pisma Srečka Kosovela izžarevajo domotožje po domu, Tomaju in Krasu ter tako izpričujejo, da je bil Srečko v Tomaju srečen. Očarala ga je kraška pokrajina, ki jo tako zanosno opeva. Vzljubil je tudi kraškega človeka. Navezan je bil na domače ljudi, čeprav je živel z njimi le malo časa.

V Tomaj je Srečko prišel, ko mu je bilo štiri leta. Z dvanajstimi leti je šel na gimnazijo v Ljubljano, kjer je študiral tudi na visoki šoli. Domov se je vračal za praznične dni, med počitnicami in kadar je le mogel. Tu je živela njegova misel, po Krasu je hrepenelo njegovo srce. Kras ga je spodbujal in navdihoval. Zato je prav, da obudimo spomin na tisti del Srečkovega življenja, ki je povezan s Tomajem, predvsem z njegovimi vrstniki.

Pozno je, da bi lahko zbrali spomine in pričevanja domačinov, a vendar je spomin na Srečka Kosovela, na njegovo otroštvo in mladost še živ.

Otroške družbe Srečku ni manjkalo. V družini je bilo petero otrok in tako je bilo v njej polno otroškega življenja. Oče je bil učitelj in družina je stanovala v šolski stavbi, kjer se je vsak dan gnetlo po 130 otrok, samih dečkov, medtem ko so deklice s tomajskega šolskega okoliša obiskovale deklško šolo v takratnem samostanu šolskih sester v Tomaju. Šolska stavba stoji v strjenem delu vasi in v bližnjih domačijah je bilo v tistih časih dosti otrok. Otroci so se podili po vasi do večernega zvonjenja Ave Marija. V vasi je bilo tudi polno mladih, fantov in deklet, ki so se ob večerih zbirali sredi vasi.

Starša Anton in Katarina sta zgledno skrbela za družino. Oče Anton je bil strog in zahteven, gospodaren in preudaren. Mati je bila blaga ženska, dobra, pohlevna in finega obnašanja. V Kosovelovi družini je bilo med najstarejšim in najmlajšim otrokom le devet let razlike. Dečka sta bila prvi (Stano 1985) in zadnji

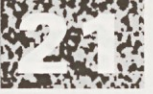

Dvanajstletni Srečko Kosovel

(Srečko 1904), med njima pa so bile še tri sestre (Tončka, Karmela in Anica). Najmlajša sta bila Anica (1901) in Srečko. Tri leta starostne razlike med njima so dajala idealne možnosti za njuno sožitje; starejša Anica je bila vzornica in pokroviteljica mlajšemu Srečku. Tako sta se ta dva največ družila in najbolj poznala. Skupaj sta tudi študirala v Ljubljani in skupaj stanovala. Srečko je pogosto izpričal svojo veliko navezanost na izredno ljubeznjivo in tenkočutno sestro Anico in jo ljubkovalno imenoval Anzeljček.

Tudi v sosesčini, neposredni bližini šole pri Kudrovih in Požarjevih, so bile Srečkove vrstnice deklice. Tako je imel Srečko v družini in sosesčini pretežno deklško družbo.

Fantovske družbe pa mu ni manjkalo v šoli, med sošolci. Oba učitelja, ki sta v času Srečkovega otroštva poučevala v deški šoli, Franc Črne in Anton Kosovel, sta bila stroga in zahtevna. Poučevala sta tudi po 70 dečkov v eni skupini. Nadučitelj Anton Kosovel, odličen vzgojitelj in uspešen učitelj, je želel imeti red in disciplino. Učenci so sami čistili šolsko dvorišče, nekaj časa tudi vse šolske prostore. Njegovi učenci tega zahtevnega učitelja niso

pozabili. Kot starši so pozneje pogosto opozarjali svoje otroke, kako da bi potrebovali učitelja Kosovela, ki bi jih naučil reda. Kadar pa ni šlo, kakor si je učitelj Kosovel zamislil, je fante postavil v vrsto, ukazal "prikloni" in s šibo z enim zamahom dosegel tudi po pet zadnjic. (1) Tudi s svojim sinom Srečkom je bil oče Kosovel strog; nič ni popuščal. Srečko se je rad družil s svojimi vrstniki, bil je z njimi prijazen in ljubeznjiv, potepati pa se z njimi po vasi ni smel.

Ker je bil najmlajši pri hiši, je Srečko redno hodil k Gorupovim po kruh. Mati Marija je namreč pekla v veliki krušni peči kruh tudi za Kosovelovo družino. Najstarejša Tomajka gospa Mara Gorupova se Srečka spominja, kako je ob prihodu v pekarijo s svojim zvonkim glasom zapel: "Dober dan Marija!", stopil v hišo in se naslonil z obema rokama na pult.

Navada je bila, da so bili bistri in umirjeni dečki ministrantje, po naše strežniki pri bogoslužju. Tudi Srečko je to nalogo z veseljem opravljal. Spomine na to je napisala sosedka, ki se je iz tujine vrnila na obisk v domače kraje. Ko je Srečka vprašala, kako se ima in kaj ji bo novega povedal, ji je odgovoril: "Sem prav vesel. Strežem pri maši. Nisem še prvi, a prihodnje leto upam, da bom.

Ampak zvonim pa najlepše. Ko prideš drugo leto, me ne boš več poznala, ker bom imel tudi obleko od strežnika." Ko je drugi dan vse to povedala Srečkovi mami, se je prav od srca smejala in rekla: "Zdaj smo poskrbljeni za njegovo službo". (2)

Na sprehodih po tomajski gmajni se je Srečko srečeval s svojimi vrstniki in se z njimi pogovarjal. Ko je bil Srečko že mladenič, so pri Kosovelovih kupili kozo. Tako je okusil tudi pastirovanje. Pasel jo je včasih sam, največkrat pa s svojimi vrstniki. Na paši se je počutil prost kot ptič; sedel je in gledal v zrak, kakor da lovi golobe, in se po otročje igral s kozo in kozličkom... Užival je, ko je okusil idilo pastirskega življenja. Bil je presrečen...(3)

Cenil je kmečno življenje kraja in srečen je bil tudi s kraškimi ljudmi: "Tukaj so ljudje popolnoma drugačni. Jaz jih ljubim, ker so naravni in niso glumači, ki bi prodajali svojo gibkost za vsak denar." (4) Ob nedeljah je politiziral z očaki in s fanti. Domači fantje so ga obiskovali in se dolgo pogovarjali. Sam je o tem napisal: "Kadar me kdo obiše, kramljamo, v vročini žagamo s škržati, drugače beremo z očmi po latnikih in iščemo grozdja, ki ga ni." (5)

Sošolci Srečka Kosovela. V prvi vrsti v sredini z belimi hlačami je Srečko Kosovel, ob njem na njegovi levi je Srečkov prijatelj Drago Turk. Zada na desni je nadučitelj Anton Kosovel. V drugi vrsti so: prvi z leve Miro Gorup, prvi z desne Mito Žvab, v zadnji vrsti tretji z leve Viktor Šonc - vsi po Srečkovi smrti njegovi pogrebci. - Fotografija je last Turkovih iz Šepulj.

KOSOVELOVI

V vasi je bilo živahno in veselo kljub izrednim fašističnim pritiskom in prežanju plačanih ovaduhov. Ob večerih so se fantje in dekleta družili, prepevali in se pogovarjali. Srečko se je rad poveselel z njimi. V prijateljskih odnosih je bil s svojimi nekdanjimi sošolci, večkrat se je sestajal s tistimi redkimi vrstniki, ki so študirali, z Antonom Gorupom iz Šepulj, takrat študentom matematike v Padovi, z Dragotinom in Antonom Turkom iz Šepulj, ki sta takrat študirala na Dunaju, in s Stanetom Černotom Učerinovim. Včasih se je ustavil tudi pri Zabričih, kjer sta bila dva od petih fantov dopisnika v takratne časopise na Primorskem, Viktor (Šonc) pa je bil tudi redni sodelavec pri Malem listu v Trstu in pozneje soorganizator tigrovskih celic na Krasu, medtem ko se je mlajši brat Albin šolal v Ljubljani v Škofovih zavodih in sta s Srečkom večkrat skupaj potovala z vlakom v isto smer.

Posebno zanimanje je Srečko kazal za Petra Rožčega, ljudskega umetnika, kamnoseka, izredno bistrega posebneža. Pri njem se je večkrat ustavil, občudoval njegovo kamnoseško umetnost in ga v pesmi poimenoval Peter Kamenar. Tudi v pesmi "V krčmi" je čutili grenkobo Petrove neuslišane ljubezni. (6)

Tudi z dekleti se je rad družil. Z vrstnicami je bil je nekoliko zadržan a izredno ljubezniv, duhovit in spoštljiv. O odnosu do domačih deklet je sam zelo lepo povedal: "Sicer premore Kras nekaj lepih deklet, pa vendar človek nima rad srčnih motenj... Škoda, da me imajo ljudje za modrejšega, kakor sem, in se moram modrejše držati, kot bi se rad." Že zaradi tega, ker je bil učiteljev sin, se ni smel sproščati tako, kot so se lahko sproščali kmečki fantje. Srečko se je rad pogovarjal s sosedo Marico Požarjevo. Njena mama Nežka je občasno pomagala pri Kosovelovih v gospodinjstvu in sta se tako že kot otroka igrala. Marica je bila več let tajnica Prosvetnega društva in je najbrž bila tudi Srečkova "gorečka". Vsaj njegov opis gorečk okrog "štirne" je popolnoma ustrežal takratnemu Požarjevemu borjaču. (7)

Že kot otrok je Srečko rad nastopal na domačem ljudskem odru. Govorjena beseda in dramatizacija je bila njegova igra. S sestro Anico sta se takole igrala: Srečko je začel: "Ti nimaš je majke, kdo pravi ti bajke, kdo s tabo prijazno govori". In Anica mu je odgovorila: "Cel svet mi je majka, cel svet mi je bajka". A šestletni Srečko ni bil zadovoljen z odgovorom, ker Anica ni govorila kot sirota... Sosedom je deklamiral pesmi in si jih tudi izmišljal. (8) Ohranila se je anekdota, ko sta na odru v dialogu nastopila z Balinčkom, Anica pa je bila za odrom šepetalka. Balinček je besedilo popolnoma pomešal in tudi Aničino vedno

Pevski zbor Prosvetnega društva Tomaj. V sredini pevovodja Anton Kosovel, ob njem na desni Peter Rožec, Srečkov "Peter Kamenar".

glasnejše prišepetavanje ni nič pomagalo. Nakar je Srečko bruhnil v smeh in vsa dvorana se je sproščeno smejala.

Šolska kronika pravi, da je desetletni Srečko leta 1914, ob 65. obletnici vladanja cesarja Franca Jožefa, deklamiral pesem Moja Avstrija. Izredno razgledani mladenič je imel v vasi tudi javne govore. Sam je domneval, da so morda njegovi govori pospešili fašistične protestne napade na društveno dejavnost.

Srečko je zvesto deloval tudi v tomajskem kulturnem društvu, predvsem v igralskem krožku. Kadar je mogel, se je vključil v društveno življenje. Obiskoval je veselice, nastopal v vlogah, in režiral, kar potrjujejo pričevanja in njegova pisma. Večkrat je navdušeno pisal svojim prijateljem o veselicah v Tomaju: "Ob osmih zvečer je veselje v društvu, polno veselih devotek in mladeničev, pojemo: Njive pa so za pšenico, a pšenica za kolače, a kolači za devotke, a devotke za junake. Potem igramo Verigo; jaz sem starec, ded Primož". (9) Ko je društvo pripravljalo veličastno odrsko predstavo Miklova Zala, da bi primerno proslavilo 25. obletnico delovanja, sta igro režirala študenta Srečko Kosovel in Anton Gorjup. Najstarejši se še spominjajo, kako je Srečko sodeloval tudi pri postavljanju odra iz gratun in desk, ki so jih fantje pripeljali iz domačih skednjev. Toda, ko je bil oder pripravljen, kulise postavljene in so začeli z generalko, so pridrveli razjarjeni škvadristi, razgnali igralce in gledalce ter vse razbili... O tem dogodku je Srečko sporočal v osebnem pismu: "Danes sem delal za društvo; bila je napovedana veselica, pripravljeno vse - sedaj pa so jo prepovedali - zakaj - ne vem, mogoče zaradi moje- ga govora: Tako živimo in čakamo." Svoje notranje razpoloženje

pa je naslikal z besedami: " ... Gledam skozi okno v nebo, kjer bežijo beli oblaki nad selestečimi latniki, smrtna jesen prihaja težka. Globine duš so žalostne in mrzel hlad stiska srca." (10)

Da so mu bili Tomajci pri srcu, je čutiti tudi v Srečkovih pismih, ko omenja posameznike in ko domače sprašuje o tem in onem. Bolele so ga izredno kritične razmere: "Pri nas je žalostno, žalostno, naša zemlja je požgana, samo sonce jo je ožgalo in ogenj sovraštva. Velika vera nas usposablja, da jo ljubimo. Jaz jo zelo ljubim - to vidim šele, ko hodim po njej in se mi stesni misel na moj ozek, ozek domači kraj." Malo pozneje pa je takole potarnal: "Na Primorskem je obupno. Ljudje se selijo v Ameriko trumoma. - Če je pravičnost in če je je sploh še kaj, bo strašen potres..." (11)

Slutnja prezgodnje smrti se je uresničila. Srečko Kosovel je umrl star komaj 22 let. To je potrla Kosovelovo družino in vse Tomajce, posebno vrstnike. Izgubili so prijaznega, ljubeznivega sodelavca in družabnika.

"Vest o smrti se je raznesla kot blisk in še tisti večer so pritekla domača kmečka dekleta in mu napravila mrtvaški oder. Domača dekleta so mu spleta sedem velikih svežih vencev in nanesla belega cvetja za njegovo zadnjo pot." Srečkov pogreb je bil veličasten. Župnik Albin Kjuder, ki je leta 1924 prevzel tomajsko faro, je vodil petje na domu, v cerkvi in na pokopališču. Pokopal ga je domačin duhovnik Henrik Šonc. Somaševal pa je tudi tomajski kaplan Alojz Žgur. Tako so njegove ostanke blagoslovili "trije duhovniki, ki so Srečka imeli radi". "Vsa pot od doma do pokopališča je bila posuta s cvetjem in grob je bil ves oblit z belim papirjem ter je imel na dnu samo belo cvetje." (12) Belo oblečena dekleta in dekletca so mu nosile šopke in vence. Štirje sošolci, kmečki fantje, so Srečku izkopali grob, ga odnesli iz domače hiše in ga položili k večnemu počitku. Študenje pa so ga nesli od doma do pokopališča.

Na pogrebno svečanost so prihiteli ljudje z vsega Krasa in širše okolice pa tudi študentje iz Ljubljane, ki so mu po poslovnem nagovoru spustili v grob šopek cvetja s slovensko trobojnico. Orožniki, ki jih je bilo polno pokopališče in so nadzorovali vsako kretnjo okrog groba, niso reagirali.

Za Tomajce je bilo to ganljivo spoštovanje in iskreno žalovanje za Srečkom, za človekom, za priljubljenim domačim mladeničem, sošolcem, vrstnikom, kulturnim ustvarjalcem in sinom spoštovanega nadučitelja Kosovela.

Pesniška zbirka Srečka Kosovela do takrat še ni izšla, zato ga ljudje kot pesnika niso dobro poznali. Ko pa so Srečkove pesmi kmalu po njegovi smrti izšle, so jih kljub strogemu nadzoru v velikem številu pretihotapili iz Jugoslavije. V pesmih se jim je predstavila druga stran Srečkove osebnosti. Čudili so se otožnosti, saj ni ustrezala duševni podobi duhovitega, sproščenega, vedrega, veselega mladeniča.

Opombe

- (1) Mara Šonc, Tomaj, in Duška Turk, Šepulje - pripovedovanje.
- (2) Angela Žiberna, Knjiga vtisov iz Kosovelove domačije, 7.1.1967. - Žiberna Angela-Mihljeva je bila najbližnja sosedka Kosovelovih. Tu je bila do leta 1870 kaplanija. Hišo je od cerkve kupil Mihael Žiberna-Dekov, zato Mihljevi. Mihljeva družina se je po prvi svetovni vojni izselila v Francijo. Hišo je od njih kupil Marko Šperme-Lenkotčev, ki je z družino stanoval "Na voglu" (Pri Mokretovih). V Mihljevo hišo, po novem lastniku Markotovo hišo, se je leta 1924 začasno naselil nadučitelj Kosovel z družino, ko se je moral izseliti iz šole. Balinček je bil Franc Petelin, ki se je kmalu po prvi vojni odpeljal čez lužo v Ameriko.
- (3) Srečko Kosovel, Pismo Vlasti Sterletovi, Tomaj, 2.7.1921, Zbrana dela III., str. 291; Pismo Anici Čarmanovi, Tomaj, 29.7.1922, Zbrana dela III., str. 444.
- (4) Srečko Kosovel, Pismo Šandi dne 3.8.1922, Zbrana dela III., str. 318.
- (5) Srečko Kosovel, Pismo Nadi Obereignerjevi, 12.7.1923, Zbrana dela III, str. 33
- (6) Peter Rože-Rožič, ki je sklesal čudovite obeliske in položil stopnice Pr Tabru, je bil brezglavo zaljubljen v Milo Kudrovo. Da bi dekleta ne stala na mrzlih mokrih tleh, ko je čakala na vodo pri vaški pipi, si je slekel jopič in ga položil na tla. Pokloniti ji je hotel lastnoročno iz kamna umetniško izklesano škatlico. Deklica je darilo odklonila. Neuslišani Peter je potem škatlico najverjetneje razbil ali za vedno nekam skril... O tem se je med ljudmi še dolgo govorilo in otroci smo iskali po kraški gmajni v kupih kamenja Petrovo kamnito škrinjico in Atilovo zlato krsto.
- (7) Enkrat pred letom 1930 je tudi Marica Požarjeva odšla, tako kot mnogi mladi s Krasa, čez lužo v Novi svet, Roza Šonc-Žvab, Spomini - pripovedovanje.
- (8) Angela Žiberna-Mihljeva, Knjiga vtisov iz Kosovelove domačije, 7.1.1967.
- (9) Srečko Kosovel, Pismo Nadi Obereignerjevi, 15.7.1921, Zbrana dela III., str. 326 in z dne 12.8.1921, Zbrani spisi III., str. 351
- (10) Srečko Kosovel, Pismo Francici Obidovi, 1.9.1922, Zbrana dela III, str. 359.
- (11) Srečko Kosovel, Pismo Draganu Šandi, 30. 8. 1922, Zbrana dela III, str. 317, in Pismo Francetu Pacheinerju, 10. 1. 1924, Zbrana dela III, str. 519.
- (12) Antonija Kosovel, Pismo Mariji Skrinjar, 15.6.1926, Ikarjev sen, str. 222

Viri

- Cencič, Mira, 1989: Plodno življenje v "vasi za boni".- Naša žena, Ljubljana
- Cencič, Mira, 2004: Tomaj Krasa raj.- samozaložba
- Cencič, Mira, 2004: Nadučitelj Anton Kosovel.- Kras, revija o Krasu in krasu, št. 64, str.12, Ljubljana
- Cencič, Mira, 2004: Antonija (Tončka) Kosovel.- Kras, revija o Krasu in krasu, št. 64, str. 17, Ljubljana
- Cencič, Mira, 2004: Kosovelovi v Tomaju.- Koledar 2005
- Kjuder, Albin, Tomaj.- knjiga II, knjiga III, knjiga IV - rokopis, Župnišče Tomaj
- Kosovel, Srečko: Zbrano delo, II, III, III a, DZS, Ljubljana
- Kosovel Srečko, 2004: Ikarjev sen.- Mladinska knjiga, Ljubljana
- Osebnosti spomini
- Primorski slovenski biografski leksikon, 1982-1985, Knjiga II, GMD str. 141-146, Gorica
- Srečko Kosovel v Trstu, Trst 1970
- Šonc-Gorup, Marta, Tomaj; Pipan, Viktorja; Tomaj, Turk, Duška, Šepulje - pričevanja
- Šonc, Mile: Zapiski.- Tomaj
- Žvab-Šonc, Roza; Žvab, Miro Žvab, Tomaj - pripovedovanje

Tu, v Tomaju s pobočja tomajskega griča, je Srečko Kosovel občudoval lepoto Krasa, med preprostimi kmečkimi ljudmi je rasel in dozoreval ter se rad mednje vračal. V svojem kratkem življenju je poklonil Krasu, Slovencem in svetu neizmerno kulturno zakladnico, s katero je ponesel v svet lepoto Krasa in za vedno zapisal Tomaj v literarno zgodovino.

Sprehod v preteklost - II. del

SEŽANA V ČASU

Gabrijela Rebec-Škrinjar

V prispevku o Sežani, kakršno je poznal Kosovel, z naslovom »Sežana v času Srečka Kosovela« sem se dotaknila obeh časov: tistih, pod Avsto-Ogrsko, v času Kosovelovega otroštva, ko je bilo še dovoljeno »biti Slovenec«, in tistih pod Italijo, v času Kosovelove mladosti, ko je bilo »biti Slovenec« prepovedano. O tem sem oblikovala in postavila tudi razstavo, ki je bila v maju in juniju 2004 na ogled v Srednji šoli Srečka Kosovela v Sežani.

V prvem delu sprehoda v preteklost - v Sežano v času Srečka Kosovela - objavljenega v prejšnji, 67. številki revije, bralca vodim na sprehod od osnovne šole, rojstne hiše Srečka Kosovela mimo Pirjevčeve hiše do štolfove gostilne. Nadaljujem v smeri proti Dunaju mimo gostilne Mahorčič do cerkve sv. Martina in zelenice, na kateri je nekdaj stal Petačev Stari grad, do prostora, kjer je bilo v Kosovelovih časih sejmišče, mimo gostišča Šmuc na nasprotni strani glavne ceste skozi Sežano do Polleyeve zgradbe, v kateri je sedaj Kosovelova knjižnica, ter do Polleyevega stolpa. Potem do bivše avtobusne postaje, kjer je bil nekdaj mogočen kal, nato čez cesto do vile Mirasasso tržaške družine Scaramanga ter do njihovega botaničnega vrta in končujem sprehod v tej smeri pri hotelu Tri krone. Med sprehodom opisujem zanimivosti, ki so povezane z mladim Srečkom Kosovelom in z družino Kosovel nasploh. In končujem, da je sprehod po glavni sežanski ulici v smeri proti Dunaju končan ter napovedujem v nadaljevanju še sprehod po njej v smeri proti Trstu.

Ob glavni cesti so imeli hiše bolj premožni Sežanci, revnejši kmetje pa so živeli v Vasi (pod Planino) in v Gradišču (ob vznožju Tabora). Okrog cerkve je bil predel Britof, kar kaže, da je bilo pred več stoletji tam verjetno tudi pokopališče.

Sežana je v Kosovelovem času pravi trg, ki nudi vse potrebno za dostojno življenje. Nasproti Mahorčičevih so imeli **trgovino s tekstilom Rebčevi**. Če dobro pogledamo to staro hišo, ki se do danes ni nič spremenila, bomo na pročelju razbrali še stari napis, ki prča o tem. Mahorčičevi sosedje so **Miličevi, ki so imeli pekarno** (Spodaj je bila do nedavnega trgovina z oblačili Sonja. Zdaj so ti prostori spet na razpolago za najem! - op. uredništva).

Pekarna in slaščičarna Milič v času pod Italijo

Korak naprej je bila **lekarna**. Nad njo je imel prostore zdravnik, v času pod Italijo je bila zgoraj tudi banka.

Ob nastajanju južne železnice so se v Sežano naselili mnogi novi, podjetni ljudje, ki so v tem kraju slutili dober zaslužek. Med trgovce novega kova lahko prištevamo **Ivana Goljevščka**, ki je imel trgovino tam, kjer je bila do nedavnega Preskrbina železnina. Kjuder ga opisuje takole: »Trgovina mu je spočetka šla dobro, na žalost se sam ni veliko briga za trgovske posle in se je preveč zanašal na hlapce, dekle in nameščence, ki pa so delali, se ve, bolj za lastno korist.« Zadnji lastnik trgovine z železom je bil sin Lado.

Le nekaj metrov naprej, kjer je bila še pred nekaj leti Preskrbina športna trgovina, svetlo zelena zgradba z belimi okni daje vtis, da je bila nekoč nekaj več. To je bil **hotel Central** s kavarno in biljardom ter baliniščem na dvorišču.

Na nasprotni strani ceste, kjer je sedaj trgovina Manufaktura, je bila **gostilna J. Štolfa** (Jožef Štolfa). V času italijanske oblasti je bila to gostilna Bella Venezia. Zgradba

SREČKA KOSOVELA

je bila zelo stara, menda še iz začetka 18. stoletja. Ker je bila dotrajana, so jo porušili in na tem mestu sezidali novo. Ljudsko izročilo pravi, da je »zadnji lastnik te gostilnice vzel pot pod noge in sklenil obhoditi svet. To bi ne bilo nič posebnega niti takrat, niti danes, če ne bi možakar pred seboj kotalil pravega soda.«

(Pavel Skrinjar, O nastanku naselja Sežana, Glasilo KS Sežana, avgust 1988)

Lastniki so bili Guličevi, ki so imeli lastno pekarno in tehtnico. Domača hčerka Franja Gulič je bila vseč slovenskemu pisatelju Franu Levstiku, slikar Josip Tominc pa jo je upodobil v obliki angela ob sv. Martinu na oltarni sliki sežanske cerkve.

Ob glavni ulici pa je bilo še precej drugih gostiln. Kjer je sedaj nova lekarna, spodaj pa pizzerija Cavallino, je bila **pivnica Pri Vandi**, trgovina, potem še pekarna. Če si zavil po uličici proti sodišču, si lahko vstopil v staro gostilno **Pri Misleju** ali **Pri Škorezi**. Še danes je na njej vidna stara številka 103. Gostilna **Pri**

Zvezdi je bila v stavbi, kjer je sedaj Kompasova poslovalnica. Tod so se v glavnem ustavljali prodajalci in kupci krav. Gospodar Mozetič je imel velik hlev za krave. V stavbi sedanje Krajevne skupnosti Sežana je bil pod Italijo **hotel Trst**.

Zelo pomembna gostilna pa je bila **gostilna Malalan** v prostorih, kjer je sedaj bife Clinton. Najraje so v to gostilno zahajali lastniki in kupci krav. Dvorišče je bilo ozko in dolgo. Na desni strani sta bili dve balinarski stezi, na levi so bile mize za goste, na koncu hlevi in izhod na cesto. Tudi lastniki so se ukvarjali s kmetijstvom. Gostilna ni obratovala vsak dan, pač pa na dneve pred sejmi, na semanje dneve in na dneve po sejmi. Na prostoru, kjer je sedaj Preskrbin market v središču Sežane, so bile Malalanove »štale« za furmansko živino.

Glavna ulica v Sežani - na desni hotel Central, nasproti gostilna Štolfa

Precej bogat **trgovec** je bil tudi **Ivan Rožič**, lastnik stavbe, kjer sta sedaj papirnica Pelikan in trgovina Domus. Poleg trgovine z jestvinami je odprl tudi žganjarno, ki mu je kar precej let dobro nesla. Kjuder o njem pravi: »Izkoristil je bližino sodišča in prodajal še koleke, taksne znamkice, menice in podobno. Rožič si je znal klientelo zadržati, ker je potrebnim njegovih storitev dajal tudi na upanje. Bil je narodnjak, seveda liberalec, ki v cerkev ni hodil. V hišo so mu prihajali vsi mogoči časopisi. Mož je hotel govoriti najlepšo slovenščino in jezikovne pogoške drugih javno grajal. Seveda je sam večkrat padel na njihovo pot. Hvalil se je, da si dopisuje s samim ljubljanskim županom Hribarjem. Za časa fašizma je pa tudi ata Rožič oblekel črno srajco...«

Poleg Mahorčiča in Šmuca je bila zelo pomembna tudi **gostilna Hrib**, ki je stala na mestu, kjer je sedaj bar Metuljček.

Sežanske perice, ki perejo za tri hotele:
Tri krone, Central in Trst

KOSOVELOVO LETO

Ko se sprehajamo po Sežani, ne moremo mimo **Starega gradu**, v katerem je bila do nedavnega Glasbena šola, sedaj pa je v njem poslovna enota SKB banke, d.d. Zgradil si ga je grof Petač potem, ko mu je zgradba ob cerkvi postala pretesna. Leta 1922 ga je kupil grof Economo. Dokupil je še precej zemlje in uredil vrt, ki se je raztezal od današnje Kompasove poslovalnice do ceste, ki pelje proti železniški postaji, mimo šolskega centra do Stjenkove ulice.

Do konca prve svetovne vojne sta ob glavni cesti delovali še gostilni **Pri Lovcu** (ob odcepu ceste proti bolnici) in **Pri Martinu** (le nekaj deset metrov niže, kjer so sedaj novi stanovanjski bloki in poslovni prostori). Za goste, ki so prihajali z vlaka ali odhajali nanj, je bila najbližja **Štolfova gostilna** ob železniški postaji. Kjer je sedaj hotel Tabor, je tržaški bogataš Paximadi zgradil hišo, ki jo je pozneje prodal Stocku, in ta je v njej odprl **Buffet**.

Stari grad

V samem centru Sežane, kjer so sedaj Pošta, Banka Koper in parkirišče, je stal velik kal, za njim pa se je razprostiral lep pogled na Gradišče, del stare Sežane.

Kal na Gradišču (sedaj je na tem mestu pošta)

Sežanci so bili zelo družabni ljudje z velikim smislom za kulturo. Vse do Musollinijevega prihoda na oblast so v Sežani delovala razna društva, v katerih so se družili, v njih so peli in igrali, se pogovarjali in se v pristrčnih stikih predvsem zabavali. To so bili: pevski zbor Ljudski oder, godbeno društvo Kraška vila, tamburaški odsek, gledališka skupina... že ob koncu 19. stoletja pa je bilo zelo znano Bralno pevsko društvo Zorislava. Starejše ženske se predvsem rade spominjajo Društva šivilj. V lepem vremenu so si šivalne stroje, ki so bili takrat v modi in višek napredka, prinesle na dvorišče in skupaj šivale.

Sedaj je Sežana mesto. Le še v predelih stare Sežane najdemo ozke ulice, stare hiše in domačine, ki nam lahko obudijo kakšen spomin na nekdanje čase. Ohranimo jih čim več za pozne rodove!

Bralno pevsko društvo Zorislava 1894

Pogled na železniško postajo

VIRI

Krstna knjiga župnije Sežana, Župnijski urad Sežana
Porodni dnevnik babice Marije Trebec, last Orlanda Fabrisa

LITERATURA

Kosovel, Srečko, 2004: Ikarjev sen.- Mladinska knjiga, Ljubljana
Kjuder, Albin, 1956-1960: Zgodovinski mozaik Primorske, s posebnim poudarkom gornjega Krasa.- tipkopis
Škrinjar, Pavel: Občina Sežana, Kras, Slovenija, Sežana
Škrinjar, Pavel, 1984-1988: O nastanku naselja Sežana.- Glasilo Krajevna skupnost, Sežana

Ustni viri

Orlando Fabris, Sežana
Pavel Škrinjar, Sežana
Viktor Škrinjar, Merče

Posebno se zahvaljujem Orlandu Fabrisu in Kosovelovi knjižnici, posebej Bojani Zelen za fotografije in razglednice stare Sežane

ODLIV

Andrej Arko

V avgustu leta 1969 smo komaj čakali, da prideta iz Argentine stric Miljo in teta Danila. Prvikrat po treh desetletjih na rodni Kras. Ponju sem se odpeljal na ronško letališče. Tam je za enim izmed okenc sedela mlada ženska s posvetljenimi lasmi, naličena, osenčena s pudrom in poudarjena s črtalom ter oblečena v turkizni službeni kostim Alitalie. Spoznal bi jo, tudi če se ji na prsnem žepku ne bi svetila ploščica z napisom *Fiorina Corno*.

Spomin mi je zdrsnil deset in več let nazaj. Moje zrenje in podoživljanje se je za nekaj kratkih, zgoščenih hipov pomaknilo v nekakšno zalebdelost v dobro zaznaven in domačen ris nekdanjosti. Zato sem lahko čisto stvaren in nazoren, četudi bo to, o čemer nameravam pripovedovati, nemara zgubilo svoj poudarek že čez pol stoletja ali še prej in čeprav bi bilo kje na drugi polobli bržčas ne čisto lahko doumljivo že zdaj. Vendar se zanašam na to, da se zavedanje svojega rodu, ljubezen do domovine, neustavljivi nemir domotožja in kar je še podobnih občutenj, po vsem svetu merijo z istimi vatli.

Ko je Italija kapitulirala, je bila sosedova Cvetka stara šest let. Čisto dovolj, da je spoznala, kaj je fašizem in da se je morala učiti italijansko. Kajti na Krasu in še drugod po slovenskih primorskih vaseh so bili tedaj poleg italijanskih šol tudi italijanski vrtci, bolj vzgojne kot varstvene ustanove, ki so jih zaradi potujčevanja vodile italijanske vzgojiteljice; te seveda niso znale slovensko, ali pa kakšna komaj kaj, kolikor ji ni bilo pod častjo izustiti kak *topetan* ali *zevidmo* namesto *ciao*. Slovenski starši - no, saj drugih po slovenskih vaseh malodane ni bilo - so morali otroke obvezno pošiljati v vrtec. Kmečke domačije, polne ljudi, mladih in starih - pri vsaki je bil poleg številne družine in nonov in non še vsaj kdo za nunca ali nunco - pa ti mora otrok v varstvo drugam!

Slovenka Cvetka je torej okusila italijanski vrtec. Dokler ni prišel italijanski polom. Nad Primorco, ki so jih poprej četrt stoletja tlačili Italijani, so prišli Nemci. Vsaj vrtecev ni bilo več. Pa tudi ne potem, ko so za dve leti prišli zavezniki.

Cvetkinim letom se je začela bližati prva ničla, ko se je okrog naše kraške vasi začrtala meja nove države, v kateri naj bi bili sami svoji in vsi enaki. Vendar v sosednjo vas, kjer je bivala njena prijateljica Marička, ni smela več. Ker je bila tam že država Italija in ker je bila meja z njo tako tesno zaprta, da se ji ljudje niso upali niti približati, kaj šele, da bi jo prestopili. Toda nekateri so jo vseeno, če jih niso že na naši strani obmejni vojaki, ki niti našega jezika niso govorili, pri tem ujeli ali celo pobili.

Cvetki se je začelo že obetati polnoletje, ko se je smela spet srečati z Maričko, ki je odtlej tudi lahko obiskala svojo prijateljico. A med njima se je razpočila razlika. Cvetka je bila še oblečena v rjavo domačo jopo pa debelo krilo in obuta v stare obaltne čevlje. Marička pa se je gibala v lahnem kostimčku in v šolnčkah s polvisoko petko; tudi v laseh ni nosila debele špange kakor Cvetka, ampak je imela negovane lase počesane v visoko pričesko. To ju je razdružilo bolj kakor prej zaprta meja. Cvetka je zdaj, kadar ni bilo šole, začela nositi čez mejo v bližnje mesto ciklame, gobe, *šparunge*, divje kraške šparglje. Z njimi je postavala po vogalih okoli tržnice in jih ponujala, da si je prislužila kako liro. Tako so delale tudi njene vrstnice. Med sabo pa se niso prav rade videle, kar naredile so se, da se niso opazile ali da se ne poznajo, če so se že zagledale. Ponujanje blaga za majhen denar tujcu, ki te je prej tlačil, potem moril in ki še vedno ni mislil dobro o tebi, je bilo prehudo ponižanje, zato je bilo bolje, da te je pri takem nečastnem opravilu videlo čim manj tvojih ljudi.

Pred Cvetko se je ob mestni tržnici nekega dne ustavila italijanska gospa, ki je potem, ko je od nje kupila domača jajčka in pljučno pečenko, kupljeno v novi mesnici v domači vasi, vprašala, če bi ji Cvetka lahko take stvari redno nosila na dom. Cvetko je peljala pokazat, kje stanuje in zmenili sta se za sobotno trgovanje. Kako je bila Cvetka v sami sebi zadovoljna in ponosna! Odtlej je bila v prednosti pred marsikatero vrstnico, saj ni bilo treba več postaviti po pločnikih in se paziti pogledov nekaterih sovaščank.

Cvetka je ob sobotah s kolesom vozila čez mejo enkrat kokoš, drugič kunca in kadar so klali, svinino. Pa mleko, maslo, med, zelenjavo ... Včasih je romal z njo tudi kak liter vina, vendar ne navadnega belega, tistega se je, kadar je bilo, pilo doma; v Italijo se je nosilo kraški teran, ja, kaj vendar drugega! Doma pa niso imeli zadosti, zato je kdaj kaj odkupila pri enih ali drugih v vasi, tudi pri nas, in tisto preprodajala. Sprva se je strogo držala carinskih predpisov, ko pa je opazila, da je kak italijanski finančni stražnik nadvse prijazen z njo in se je že začela zavedati, zakaj, si je upala prekoračiti dovoljeni vnos. Tako ali tako se je vsako soboto že zjutraj razneslo po vasi, kdo je na bloku na eni in na drugi strani, ali so sitni ali ne. Nazaj pa so potem romali pralni prašek, pa kofe, da je bil namesto domače cikorije, pa riž, pa kaka cunjica ... Ali pa preprosto samo trdna valuta.

Nekega dne je italijanska odjemalka Cvetko vprašala, ali bi ji bila pripravljena pospravljati stanovanje. Pokazala ji je svoje velike prostorne sobe, v katerih je bilo malo svetlobe, ker so bila okna večidel zagrnjena s težkimi zastori. Cvetka je delo sprejela, saj so pred njo zaplesale misli na razkošje, ki se domače vasi ni moglo dotakniti. Vse sobote je prebila pri italijanski gospe, ji kaj prinesla od doma, ji mimogrede še skuhalo kavo, olupila krompir ali otrebila radič. Tako sta se navadili biti sobotni družabnici; in roko na srce: gospa se ni pomišljala s svojim zadostnim plačilom, kdaj pa kdaj tudi s kakim drobnim darom.

Cvetkin oče pa je čedalje bolj godrnjal. Ob mislih na črna leta svoje mladosti je težko prenašal, da se mu hodi hči udinjat *tem usranim fašistom*. A tudi Cvetki je njegovo zmerjanje čedalje bolj presedalo. Hkrati pa jo je slepilo bleščavo razkošje, omamljal jo je vonj po imenitnem. Ko se premlad človek navadi na gospokost, ga, če ne pade v uporniško nasprotovanje, gizdavost le še težko zapusti. Neke pomladne sobote je Cvetka odšla iz domače vasi in iz našega zavedanja.

Nikoli več je ni bilo nazaj.

Kaj se premakne v živem bitju, da lepega dne poleti iz svojega gnezda, se ve: neizprosni in vendar blagodejni zakon narave - izviti se iz naročja in se postaviti na svoje noge. Toda, kaj se mora razsuti v človeku, da odide zdoma, ne da bi se niti ozrl več nanj, kaj šele se kdaj vrnil pogledat, kje mu je bila poslana mladost, da bi ga kaj vleklo na rodni dom; če drugega ne, vsaj plaha misel, ali še stoji. Lahko je sram, lahko je zamera, lahko je prevzetnost, lahko je sla po imetju, malikovanje materije in v njej spočeta ravnodušnost, mati praznine in nesmisla.

Karkoli že, vendar nekaterih res nikoli ni več nazaj.

Za Cvetko nihče ni več vedel, kje je. Morda so slutili domači, ker jim je na začetku menda še pisala iz dveh bližnjih italijanskih krajev, med sabo ne dosti vsaksebi. Najbrž ji v domačih pismih niso vračali preveč prijaznih besed, pa je odnehala s svojimi. Ali pa so jo pretirano rotili, naj se vendar vrne, pa tovrstnih vrstic ni hotela več prebirati. Morda zato, ker se je ob takem koraku bala zadrege, češ, kaj bojo rekli ljudje. Morda pa zato, ker je že hotela oglušiti tisto svoje notranje uho, ki bi bilo še pripravljeno slišati kaj o vrnitvi. Kajti pred njo se je vila, kakor je bila prepričana, zložnejša in širša cesta življenja.

»Cvetka!« sem dahnil od presenečenja, ko sem se ustavil pred njenim okencem v osrednjem notranjem prostoru letališča.

Preočitno se je naredila, da me ne pozna. Mene pa nič ni moglo bolj spraviti v pogon kot to. Prezrl sem njeno igro in jo vprašal, kje je bila deset let. Sprenevedavo mirno me je zrla. Zazdelo se mi je, da me bo, svojega sovaščana, hotela prelisičiti, osmešiti, ponižati. Nasmehnil sem se, ker nisem mogel verjeti, da se lahko tako obnaša. Hotela je, da nasedem, da si dopovem, da ni ona.

»Vaša vozovnica, potni list? Prijavljate prtljago?« je skoraj prepričljivo mirno vprašala po italijansko.

»Cvetka, v vasi nihče ne ve, kje si. Zdaj bom lahko povedal, da sem te videl.«

»Prosim?« je rekla v brezbarvni italijanščini, ne da bi trenila.

Približal se je starejši par s kovčkom na kolesčkih.

»Cvetka, ne zezaj me, ne boš me prinesla okoli!«

»Ali govorite angleško?« me je vprašala v čudno izumetničeni angleščini.

»Vidim, da se še zmeraj pišeš Rogelj ...«

»Prosim, izvolita naprej,« sta ji prišla prav ostarela potnika za mano.

Ko sem se pomaknil proti izhodu za prispele potnike, sem se kradoma ozrl. Čeprav sem bil že oddaljen in napol zakrit med ljudmi, sem opazil, da je Cvetka ostro gledala za mano, nato pa pri priči odmaknila pogled ...

Pred šestdesetimi leti je umrl rodoljub iz Štanjela

FRANCE HOČEVAR

(4.11.1911-3.1.1945)

Iztok Ilich

France Hočevar se je rodil kmečkima staršema v kraški domačiji na zahodnem robu oziroma koncu starega Štanjela - od tod po domače pri Skoncovih - kjer danes živijo nečak Slavko z ženo in njun sin Jože z družino. Pri devetih letih mu je umrla mati, tako da je med šolanjem zanj skrbela starejša sestra Karla, z enajstim letom pa je na očetovo željo vstopil v goriško Alojzijevišče, da bi postal duhovnik.

Dijak France, sin trdnih slovenskih staršev, je že zgodaj začel razmišljati o slovenstvu, slovanstvu in svobodni domovini. V šolski nalogi o Italiji je odkrito zapisal, da ga boli, da Italijani - tujci zasedajo povsem slovensko ozemlje. Razkačeni profesor je takoj zahteval njegovo izključitev iz šole. Oče je moral priti zagovarjat "nesramnega" dijaka in ko so ga bili nazadnje pripravljeni obdržati v internatu, je France dejal, da se ne čuti poklicanega za duhovnika.

Pomoči od doma je bilo čedalje manj, zato je France šele po enoletni prekinitvi šolanja končal gimnazijo. Po maturi se je vpisal na univerzo v Benetkah. Želel si je postati profesor jezikoslovja, vendar za študij ni imel sredstev. Tudi pri iskanju službe je, kot politično nezanesljiv človek in ker se ni hotel vpisati v fašistično stranko, imel težave. Ko se je nazadnje zaradi službe moral ukloniti, je ljubezen do svojega naroda skrtil še globlje v srcu. Bolelo ga je, ko je videl, kako se krepi fašizem in kako se

Slika na strani 30:

Razširjena družina Hočevnar. Z desne proti levi (stojita) Francka Vidic, pozneje poročena Švagelj, hišna. Ob njej je gospodinja in mati Anica Štemberger, por. Hočevnar.

Sedijo: Andrej Hočevnar (nunc iz Milana) in njegov brat Alojz Hočevnar st. (nono), za mizo so sinova Alojz Hočevnar ml. in njegov brat France Hočevnar, ob njiju (nekoliko zakrit) nunčev sin Paolo Hočevnar ter Skoncevi otroci: Marica, Jože A. Hočevnar in Slavko Hočevnar (stoji). Fotografija je najbrž iz leta 1940.

Slika levo:

Francetov oče Alojz Hočevnar st. na »borjaču«
Pri Skoncevih pred vhodom v »hram«.

slovenski naraščaj vzgaja v fašističnem duhu. Kasnejše ugotovitve so pokazale, da se je bil vključil v tajno organizacijo TIGR in da je bil član kobdiljske trojke.

Z Virgilom Ščekom, duhovnikom iz Avberja, odločnim narodnjakom in slovenskim poslancem v rimskem parlamentu, je sklenil tesno prijateljstvo. Oba sta si prizadevala rešiti slovensko mladino, iz katere so hoteli fašisti ustvariti nekakšne janičarje. Šček je dosegel, da so Slovenci v Gorici smeli izdajati otroški list *Jaslice*. Za sourednika je postavil Franceta, ki se je v listu podpisoval kot Stric Janez. *Jaslice* so izhajale v visoki nakladi in domala vsak slovenski otrok na Goriškem jih je prebiral ter se smejal dovtipom in zgodbicam, ki jih je pripovedoval »Stric Janez«. France je iz italijanščine prevedel tudi Collodijevega *Pinocchio* (*Ostržka*) in ga izdal z naslovom *Lesenjač Cefizelj*.

Leta 1939 so Franceta kot izobraženca s činom poročnika vpoklicali v italijansko vojsko. Po razpadu stare Jugo-

slavije so ga poslali v Karlovac k saniteti, medtem ko je bil njegov starejši brat Alojz, s katerim sta bila zelo navezana, pri vojakihi na Sardiniji. France je bil tudi prevajalec; ker je znal slovensko, je rešil veliko ujetih partizanov in ilegalcev.

Po kapitulaciji Italije se je France na poti iz Karlovca domov prebil do Ljubljane, kjer je skoraj padel v roke Nemcem. V hotelu Union se je preoblekel v vzdrževalca in se delal, da popravlja kljuke. Med potjo domov pa so ga Nemci le prijeli in ga s skupino mož in fantov za nekaj dni zaprli v šolo v Gabrovici. Nato so zajete odpeljali v Gorico, kjer so jih zaprli v neko dvorano, ob kateri je bila nemška pisarna. Bistri France je tudi tokrat ukanil Nemce. Mimo stražarjev je odkorakal naravnost v pisarno in tam vljudno prosil gestapovca za prepustnico do Štanjela - in jo dobil. Odločno je stopil iz pisarne in jo mahnil mimo straž na svobodo ...

V goriški bolnišnici, kjer se je zaposlil kot pomočnik ekonoma, je kmalu

dobil zveze s partizani. Mreža aktivistov ni bila razporejena le po trgih in vaseh, ampak je segala tudi v mesta in celo v gestapovske pisarne. Kot aktivist je tudi France Hočevnar iz dneva v dan tvegaj življenje za skupno zmago, nič manj kot borci s puško v roki. Dobil je zveze z IX. korpusom in z njegovi političnimi vodji, med katerimi je bil tudi France Bevk. Zbiral je zdravila, tobak, hrano, obleko in druge potrebščine ter jih pošiljal partizanom. Kljub temu je le malo manjkalo, da ga niso prav oni lepega dne za vso požrtvovalnost »nagradili« s smrtjo. Ko je namreč nekoč prišel domov v Štanjel, kjer so se po naključju zadrževali partizani, so ga takoj aretirali kot domnevnega belogardista in izdajalca. Rešilo ga je, da je poznal geslo in da je imel pri sebi neko potrdilo.

Bolj ko se je bližal konec vojne, bolj je postajalo v Gorici »vroče«. France si je pripravil partizansko uniformo in hotel je oditi prek Ajdovščine na Nanos, kjer se je zadrževal IX. korpus. Toda le dan pred tem je bil izdan. Aretirali so ga in zaprli na Goriškem gradu. V njegovem stanovanju so našli obremenilne dokaze: uniformo, brošure, časopise in drugo. Zasliševal ga je častnik »Decime MASS«, to je vojske savjske fašistične republike. France je odkritosrčno priznal, da je deloval za slovenski narod. Pozneje je ta častnik izjavil Francetovi sestri: »Era un molto gentile giovanotto.« (Bil je zelo prijazen mladenič).

Sodba je bila izrečena in France je vedel, da bo moral svoje rodoljubje plačati z življenjem. Pol ure preden naj bi bil ustreljen, je na list iz beležnice napisal pretresljivo poslovilno pismo:

KRONIKA

Božič/25/12/44

Družini Hočevar

Usoda hoče, da umrem mlad.

Jaz bom za pol ure najbrž že ustreljen, ker sem obsojen radi sodelovanja s p. Ne bodite žalostni. Jaz umiram mirno s čisto vestjo in spravljen sem z Bogom, čeravno mi še niso poslali duhovnika in mi ga tudi ne bodo.

Jaz vas poljubljam vse, vsih, ki se me spominjate in iz onega sveta bom gledal in čuval na Vas. Umrl bom za slovenski narod, kar je bila vedno najlepša stvar za vsakega poštenega Slovence. Skrbite za družino in pomagajte slovenskim bratom. Rešitev ni daleč. Rad jo dam, ako je tudi moja žrtev potrebna za osvoboditev našega naroda.

To je moj testament, testament ljubezni do naroda. Ono, kar imam, naj bo za Vas, da ne bodo vzeli oni, ki mi jemljejo življenje.

Nasvidenje nad zvezdami! Pozdravite vse one, ki so me imeli radi.

Vas poljubljam in objemljem zadnjič

Vaš France

Družini Hočevar
Šmarije pri Stanjelcu
Božič 25/12/44
Drogi moji
Usoda hoče da umrem mlad.
Jaz bom za pol ure najbrž že ustreljen,
ker sem obsojen radi sodelovanja s p.
Ne bodite žalostni, jaz umiram mirno,
s čisto vestjo in spravljen sem z Bogom, čeravno
mi še niso poslali duhovnika in mi ga tudi ne
bodo. Jaz vas poljubljam vse, vsih, ki se
me spominjate in iz onega sveta
bom gledal in čuval na vas. Umrem za
slovenski narod kar je bilo vedno najlepše
stvar za vsakega poštenega Slovence. Skrbite
za družino in pomagajte slovenskim bratom.
Rešitev ni daleč. Rad jo dam, ako je tudi moja
žrtev potrebna za osvoboditev našega naroda.
To je moj testament, testament ljubezni do naroda.
Ono, kar imam, naj bo za Vas, da ne bodo
vzeli oni, ki mi jemljejo življenje.
Nasvidenje nad zvezdami. Pozdravite vse
one, ki so me imeli radi. Vas poljubljam in objemljem zadnjič.

Francetovo poslovilno pismo domačim

Na spominski plošči je med padlimi Štanjelci vklesano tudi ime Franceta Hočevarja.

Fotografija: S. Ilich

Ustrelitev pa so nekoliko odložili, tako da je zadnjega decembra poslal iz zapora še svojevrstno verzificirano, v verzih napisano »avtobiografijo«:

Tolovaj Mataj

*Jaz sem Tolovaj Mataj,
kdor me sreča, zgine naj!
Strašno sem nevarna zver,
koljem, kradem vsak večer.*

*Za duhovnika sem rojen,
za razbojnika bom sojen.
Bolhe, pajki in uši
trošajo me zadnje dni.*

*Moja brada je velika
kot razbojniku se šika!
Zdaj, ko leto je pri koncu,
Vam, ki ste pri polnem loncu,*

*voščim, da bi v Novem letu
mnogo sreče na tem svetu
doživeli, sebi pa nebeški raj
vošči Tolovaj Mataj!*

Goriški zapori, dne 31. 12. 1944

Nemška in fašistična oblast se je bližala koncu in krvniki so pohiteli. Kot vodjo »ribellov« so Franceta odgnali v Conegliano Veneto nedaleč od Trevisa in ga s še sedmimi partizani zaprli v gradu. Čez nekaj dni mu je oficir, ki ga je zasliševal že v Gorici, ukazal naj gre z njim v pisarno. France je šel nič hudega sluteč pred njim in nekim šoferjem. Tedaj se je sprožil rafal v hrbet in le malo pred koncem vojne, 3. januarja 1945, ko se je množici trpečih in umirajočih že prikazovala svoboda, se je kraški rodoljub France Hočevar mrtev zgrudil po stopnicah. (Po drugi različici naj bi neki

objestni maasovec Franceta ubil z dvema streloma iz pištole z izgovorom, da je hotel pobegniti. Druge zaprte partizane so menda naslednji dan prevzeli Nemci in so preživeli vojno.)

Grobar v Coneglianu Franceta ni hotel pokopati, dokler mu niso povedali, kdo in od kod je. Tako so domači po vojni zvedeli za njegovo smrt, britanske okupacijske oblasti pa so leta 1947 prepeljale njegove posmrtno ostanke v Štanjel. Pokopan je med svojci na štanjelskem in kobdiljskem pokopališču pri sv. Gregorju.

Tolovaj Mataj. *Hočevar France*

*„Jaz sem Tolovaj Mataj
kdor me sreča, zgine naj!“
Strašno sem nevarna zver
koljem, kradem vsak večer.
Za duhovnika sem rojen
za razbojnika bom sojen.
Bolhe, pajki in uši
trošajo me zadnje dni
Moja brada je velika
kot razbojniku se šika!
Zdaj, ko leto je pri koncu
vam, ki ste pri polnem loncu
voščim, da bi v Novem letu
mnogo sreče na tem svetu
doživeli, sebi pa nebeški raj
vošči Tolovaj Mataj!“*

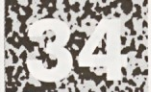
Goriški zapori, dne 31. 12. 1944

Francetov rokopis pesmi Tolovaj Mataj.

Viri:

Osveženi povojni zapiski Jožeta A. Hočevarja, Francetovega nečaka (decembra 2004 v Kopru), zapis pripovedi drugega nečaka Slavka Hočevarja in njegove žene Jožefe ter informacije Dušane Švagelj in fotografsko gradivo v gradu Štanjel (septembra 2004 v Štanjelu); Primorski biografski leksikon, 7, Gorica 1981.

Iztok Ilich, urednik, publicist, prevajalec in knjižni recenzent - Ljubljana, Štanjel

POTA KNJIGE

V založbi ljubljanske DZS je izšla zanimiva knjiga z naslovom "Pota knjige". Napisal jo je časnikiar, publicist, prevajalec, urednik in knjižni recenzent Iztok Ilich, tudi sodelavec revije Kras. Recenzentka knjige dr. Irena Orel je med drugim o njej zapisala, da obravnava mejnike na zgodovinski in razvojni poti slovenske knjige in potrjuje, da smo Slovenci z zapisano besedo, knjigo kot ohranjevalko strokovne in znanstvene misli, kljub neljubim zgodovinskim silnicam in življenjskim razmeram ter včasih rahlemu zamudništvu vseskozi uspešno bogatili evropsko in svetovno znanstveno ter umetniško zakladnico.

Poljudno napisano delo spremlja zgodovino knjige od začetkov pisanja različnih pisav in podlag za pisanje, prvih rokopisov in razvoja tiskarstva prek prvih zapisov in knjig v slovenskem jeziku do temeljnih priročnikov z jezikoslovnega, zgodovinskega in drugih področij. Z njimi smo Slovenci razvijali in utrjevali svoj jezik ter naposled dočakali, da je postal eden izmed uradnih jezikov Evropske unije.

Temu sprehodu skozi čas so dodani slovenski slovar izrazov, povezanih s knjigo, knjižničarstvom, knjigotštvom in tiskom, časovni pregled pomembnih dogodkov na razvojni poti knjige, posebej slovenske, in seznam strokovne literature.

Besedilo z bogatim slikovnim gradivom bo bralca, ljubitelja slovenske knjige, opozorilo na številne dogodke in dosežke iz naše preteklosti, "poosebljene" v knjigah, zahtevnejšega iskalca pa bo napotilo na dodatne strokovne vire.

Iz Ilichove knjige smo si izposodili nekaj miselnih vinjet o knjigi:

Verba volant, scripta manent. - Izgovorjene besede se izgubijo, zapisane ostanejo.

Latinski pregovor

Sveti Pavel prišteva tudi raznovrstne jezike med darove Sv. Duha, a Bog mi je iz posebne milosti zaradi Jezusa Kristusa naklonil znanje slovenskega jezika, kakor se govori v kranjski deželi, pa sem v njem pridigal, kakor veste, sedemnajst let, razumem tudi precej latinsko, nemško in laško. To torej in moja vest sta me gnala k prevajanju.

Primož Trubar

Dokler ostaja jezik omejen na to, da izraža samo pojme preprostega kmeta in ni primeren za rabo v višjih krogih življenja in znanosti za sporočevalno orodje, se pač še ne more potegovati za ime omikanega jezika.

Matija Čop

Kontinuiteta jezika je edini znak in dokaz narodovega življenja. Tako je zgodovina kakšnega jezika obenem zgodovina naroda, ki ga je govoril. In jezik odseva njegovo slabost, moč, njegovo napredovanje in nazadovanje v teku stoletij.

Jože Glonar

Skozi petindvajset črk slovenske abecede ali poljubno število črk ali pismenk kakega drugega jezika nam je dano potovati in leteti, razumeti, spoznavati in slutiti, misliti in hrepeneti. In morda je to večja skrivnost kakor skrivnost silicijevih kristalov, s pomočjo katerih drvi nova tehnologija po medmrežnih prostranstvih.

Drago Jančar

Rojstvo slovenskega knjižnega jezika ni bilo izolirano dejstvo, temveč je bilo obseženo v rojstvu slovenske književnosti. Ustvarjalec našega knjižnega jezika ... je bil mislec velikega obzorja in domovino srčno ljubeči svetovljan ...

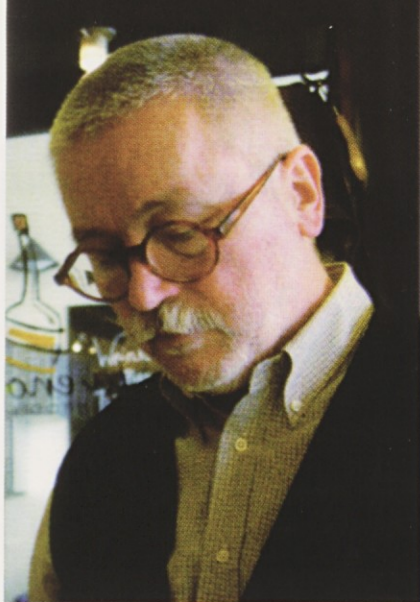
Igor Grdina

Kako Iztok Ilich podaja zanimivo snov o poteh knjige, kaže, na primer, poglavje Tisk - "črna umetnost":

"... Za tisk velja podobno kot za kompas, smodnik, papir in še nekatere kitajske iznajdbe: čeprav so jih Kitajci poznali in v veliki meri praktično uporabljali že dolgo pred Evropejci, so ti dosežki iznajdljivega duha, bodisi preneseni od tam, bodisi na novo odkriti, šele po zaslugi večje podjetnosti in bojevitosti prebivalcev stare celine na pragu novega veka postali epohalne iznajdbe in last celotnega človeštva.

Najsterjša ohranjena natisnjena knjiga je nastala leta 868 na Kitajskem. Za vsako njeno stran posebej so skrbno izrezali leseno ploščo ali klišé, na katerem je bil zrcalni zapis besedila. Tako izdolbene "negative" so premazali z barvo, jih pokrili s pripravljenimi listi papirja in jih toliko časa drgnili, dokler se ni barva enakomerno prenesla nanje.

Tak način razmnoževanja podob in besedil, imenovan lesorezno blok tiskanje, se je v osnovi ohranil skoraj tisoč let in se je razširil tudi v Evropo. Njegova pomanjkljivost - ki jo je pozneje odpravila uvedba tiskarskih tiskalnic - je bila v tem, da se je lesorez z drgnjenjem tako globoko vtisnil v papir, da ta na hrbtni strani ni bil več primeren za tiskanje; to častljivo tradicijo še danes po svoje nadaljujejo slikarji in grafiki z odtiskovanjem grafičnih listov.

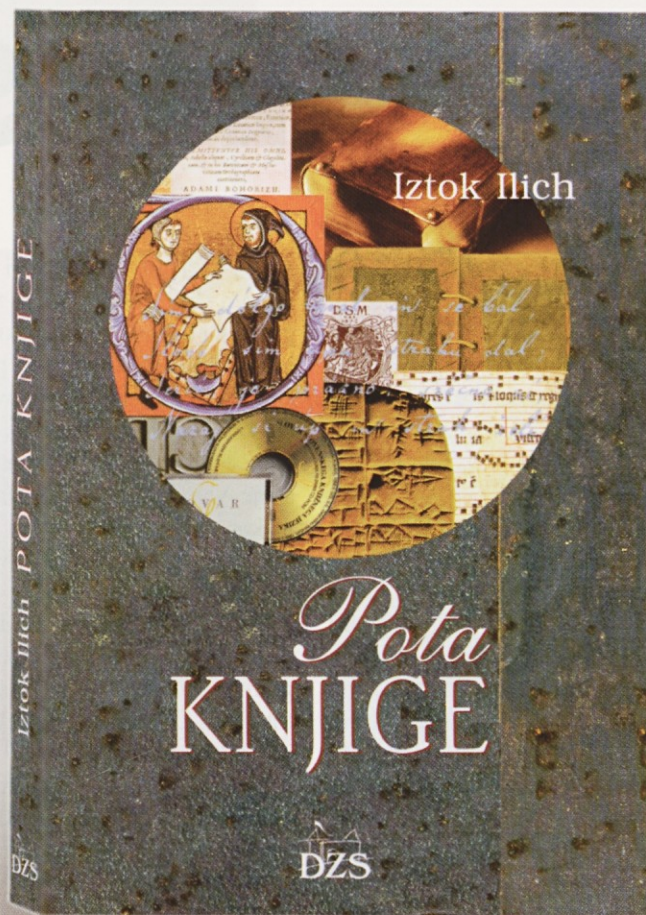

Iztok Ilich je bil rojen leta 1947 v Mariboru, kjer je obiskoval osnovno šolo; maturiral je na Gimnaziji Poljane v Ljubljani; študiral je svetovno književnost in filozofijo; delati je začel v časnikarstvu in nadaljeval v založništvu in knjigotrštvu pri Mladinski knjigi, od leta 1993 v DZS. Leta 1980 je objavil knjigo Pričevanja - Naša pomlad 1971 (Kronika študentskega gibanja maj-julij 1971) in leta 1996 družinski izletniški priročnik Križem kražem po Sloveniji. V letih od 1971-1996 je sourejal revijo Knjiga, sodeloval je tudi v Reviji o knjigi; v revijah Gea in Rodna gruda ter njeni naslednici Slovenija.svet objavlja serijo Zgodbe slovenskih knjig; napisal je blizu sedemdeset spremnih besed ter več tisoč recenzij in poročal o knjigah v naših razgledih, Dialogih, Primorskih srečanjih, celovškem Zvonu, Primorskem dnevniku in na Radiu Slovenija. Redno piše tudi v revijo Kras. Več kot petdeset knjig - nekatere v sodelovanju z drugimi avtorji - je tudi prevedel.

Uredništvo

Po uporabi koščenih, kamnitih in kovinskih pečatnikov ter valjev iz žgane gline, s katerimi so že v Mezopotamiji v mehkejšo glino vtiskovali različna krajša sporočila, so velik napredek v razvoju "črne umetnosti" prinesli leseni trakovi z vrezanimi znaki, ki jih je bilo mogoče zamenjavati in s tem sproti spreminjati vsebino natisnjenih sporočil. Do iznajdbe premičnih črk oziroma "šampiljk" za posamezne znake je torej manjkalo le še pol koraka. Tega je naredil neznani iznajditelj okrog leta 1040 prav tako na Kitajskem, od koder se je nova večšina najprej razširila na Korejski polotok. Tam so v 13. in 14. stoletju najprej poskušali poenostaviti zapletene in predvsem zelo številčne kitajske pismenke za posamezne besede in pojme namesto za glasove oziroma črke.

Tabularna inkunabula,
besedilo in podobe, odtisnjene
z enega lesoreza, ok. 1440

Tako, veliko preprostejšo pisavo pa je poznala Evropa, kjer je imela iznajdba premičnih črk veliko daljnosežnejše posledice. A čeprav so tudi na stari celini, podobno kot marsikje na Vzhodu, že v 6. stoletju uporabljali izdolbene lesene ploščice za klišee, tako imenovani blok tisk, na primer za tiskanje vzorcev na tkanine ali za izdelovanje igralnih kart in podobic, so se šele na začetku 14. stoletja domislili, da bi bilo mogoče z njimi v veliki meri nado-

mestiti marljive, a tudi počasne samostanske prepisovalce.

Prve knjige lesorezov, znane tudi kot ksilografske knjige, so se razširile predvsem v 14. stoletju in so bile seveda v prvi vrsti namenjene širjenju krščanskih resnic..."

In tako naprej niza avtor sporočilo o nastanku pravega tiska, ki je omogočil množično branje... A to in vse, drugo si preberite v knjigi "Pota knjige"!

Mag. Primož Plahuta
in založba
Mladinska knjiga
za ljubitelje vina
in vinogradništva

VELIKI VINSKI LEKSIKON

Pri založbi Mladinska knjiga je v novembru 2004 izšel prvi slovenski leksikon o vinu - Veliki vinski leksikon, katerega avtor je Primož Plahuta, magister živilstva. V svojem znanstvenoraziskovalnem, strokovnem in publicističnem delu povezuje znanstvena odkritja z vsakodnevno prakso. S posebnim veseljem in z vneto raziskuje biotehnološke in mikrobnne procese pri sodobni predelavi vina. O tem je objavil 40 znanstvenih, strokovnih in poljudnih člankov v domačih in tujih revijah. Vrh njegove publicistične dejavnosti pa je Veliki vinski leksikon. Knjiga, ki bi jo moral imeti in čim bolj pogosto segati po njej vsakdo, ki se ukvarja s pridelovanjem grozdja, z njegovo predelavo v vino in s kletarjenjem ter trženjem svojih vin. Pa tudi vsakdo, ki bi se rad poučil o vinu nasploh ter o njegovem prispevku v sodobnem prehranjevanju in kulinariki.

Uredništvo

“Pred vami je prvi slovenski leksikon o vinu”, piše v uvodu v leksikon njegov avtor Primož Plahuta, “ki je začel nastajati ob 150. obletnici izida prve slovenske knjige o vinu, slovite Vertovčeve Vinoreje (1845). Namenjen je vsem, ki jih zanima vino, ljudem, ki na Slovenskem živijo za svoje vino, dijakom, študentom, strokovnjakom ter znanstvenikom in raziskovalcem. Vsem torej, ki želijo o vinu vedeti več, poljudno ali na višji ravni.”

Veliki vinski leksikon je nastajal devet let, obsega 516 strani z več kot 11.000 gesli ter navaja 36 virov. Vsebuje tudi 137 fotografij, 29 zemljevidov, 17 razpredelnic in 160 kemijskih formul. Avtor je imel veliko težav zaradi nesistematično oblikovane slovenske strokovne terminologije, ki deloma sloni na prevodih tujih izrazov oziroma na njihovem poslovenjenju, prevečkrat opravljenem brez strokovnjakov za slovenski jezik. “Nisem mislil”, poudarja Plahuta, “da je moje poslanstvo iskanje in prevzemanje novih vinarskih izrazov, še manj popraviljanje nerodnih in zelo napačnih izrazov, temveč obstoječe izraze pojasnjevati oziroma o njih celo soditi. Vsi izrazi niso slovenski, se pa bolj ali manj pogosto uporabljajo v slovenskem jeziku, so mednarodni in jih uporablja stroka na različnih koncih sveta. Gesla v leksikonu niso samo vinarski izrazi v ožjem pomenu; pojasnjeni so tudi nekateri izrazi, ki spadajo bolj v domeno vinogradništva, kemije,

fizike, mikrobiologije, strojništva in drugih znanosti, vendar so uporabljani tudi v vinarstvu. Načeloma sem se izogibal navedenju imen posamičnih pridelovalcev grozdja in vina; navedel sem šest slovenskih vinskih kleti in šest slovenskih krovnih blagovnih znamk. Pri izboru sem upošteval izključno velikost in tržno prepoznavnost v širšem področnem in svetovnem prostoru...”

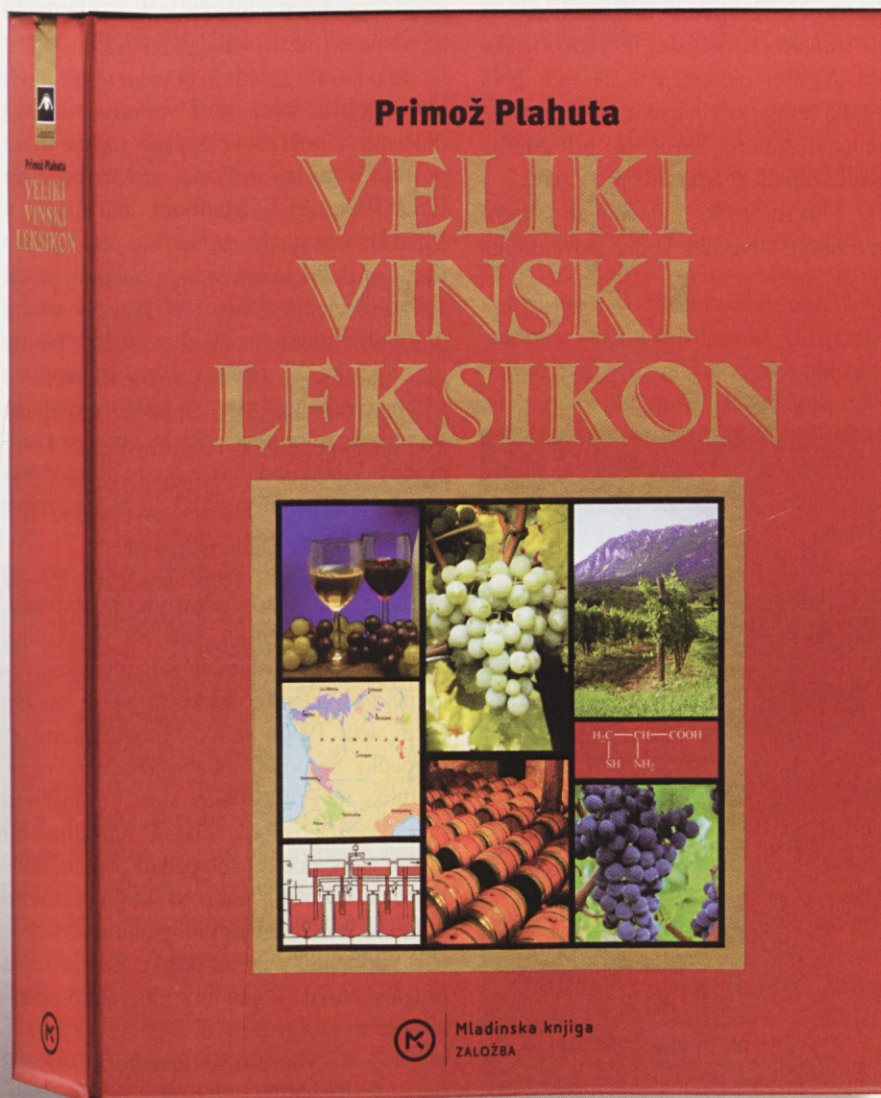
Za uvodom v leksikon je Primož Plahuta napisal esej “Trta in vino, človekova tisočletna sopotnika”, v katerem predstavlja vino v pradedninah in starem veku, potem v srednjem veku in v prvih obdobjih po njem ter pisanje končuje o vinu v novejšem času.

“Prvi vinogradniki v naših krajih so bili Kelti, po vsej verjetnosti pa še nekateri ljudstva pred njimi”, pripoveduje Plahuta in nadaljuje: “Pravi razvoj je doživelo vinogradništvo v času rimskega cesarstva. Razcvet pa ni trajal dolgo, saj je cesar Domicijan zaradi konkurence prepovedal sajenje vinske trte na novo zasedenih ozemljih. Prepoved je kasneje odpravil cesar Mark Avrelij Prob. Grška pisca Strabon (v zadnjem stoletju pr.n.š.) in Kasij Dion (okoli leta 230 n.š.) pišeta o panonskih vinih. Po opisu naj bi bila ta vina nekje iz današnje vinorodne dežele Štajerske.

Začetki vinogradništva na Primorskem segajo v prva leta našega štetja. Pisec Plinij starejši omenja pucinsko vino,

Primož Plahuta s svojim Velikim vinskim leksikonom je vinogradništvo, vinarstvo in prodajo vin približal tudi o teh veččinah manj poučenim bralcem

ki je uspevalo ob reki Timavi, blizu Devina. Pisec vino hvali in pravi, da je pucinsko vino najboljše. Rimski vojskovodja Julij Cezar je na svojih vojaških pohodih dajal vojakom vino in jih tako vsaj delno obvaroval pred kužnimi boleznimi.

Razpad rimskega cesarstva in preseljevanje narodov sta povzročila v vinogradništvu pravo opustošenje. Priseljenci niso poznali vinske trte, niti niso pili vina. Vsega tega so se učili od staroselcev. Po pokristjanjenju in prehodu pod tujo oblast so se začeli ustanavljati samostani in fevdalna posestva, kjer so med drugim gojili tudi vinsko trto. Prvo vinogradniško zakonodajo oziroma navodila za gojenje vinske trte je izdal že Karel Veliki (742-814, op. ur.).

Zaradi ugodnih naravnih razmer se je vzpon vinogradništva začel že v 11. stoletju. V 13. stoletju so začeli uvajati na področju vinogradništva posebno pravo, imenovano gorsko pravo, ki je urejalo odnose med lastniki vinogradov in podložniki. Štajerski deželni knez je leta 1543 izdal gorske bukve, pravne predpise za vinogradništvo. Podobni predpisi so se uveljavljali tudi v deželi Kranjski. V dobo fevdalizma spadajo tudi začetki viničarskega stanu na Štajerskem in kolonadni sistem v Goriških brdih.

V srednjem veku so naši predniki gojili veliko sort vinske trte, ki jih danes ne poznamo več. S pojavom trtne uši in boleznimi vinske trte so mnoge sorte propadle.

KNJIGE

Med zelo stare vinske sorte spada rebula, ki je bila omenjena že leta 1390.

Vina iz slovenskih vinorodnih krajev so bila cenjena po vseh avstrijskih deželah. Na cesarskem dvoru so še posebej cenili sladko vino iz okolice Gorice in Nabrežine, muškato vino iz Proseka pri Trstu ter štajerska vina. O zelo dobrem vinu rebuli piše Santonino iz Gorice leta 1485. Janez Vajkard Valvasor v znamenitem delu Slava vojvodine Kranjske veliko piše o vinih iz dežele Kranjske. Tudi Janez Svetokriški v pridigah večkrat omenja vina iz slovenskih krajev.

V začetku 19. stoletja so bile ustanovljene deželne kmetijske družbe, ki so skrbele za napredek vinogradništva in izdajale strokovno literaturo. Kmetijsko družbo na Štajerskem je vodil nadvojvoda Janez. Prav on je zaslužen za hitri in kakovostni razvoj vinogradništva na Štajerskem, saj so tedaj začeli gojiti več kakovostnih sort

vinske trte. Na Kranjskem je Janez Bleiweis začel izdajati Kmetijske in rokodelske novice. V tem okviru je izšla tudi prva slovenska knjiga o vinarstvu, »Vinoreja za Slovence«, katere avtor je bil Matija Vertovec, župnik iz Šentvida pri Vipavi.

Po francoski revoluciji se je trgovanje z vinom povečalo. Veliko slovenskega

vina so prodajali v tuje kraje, kar je vplivalo na pospešen razvoj vinogradništva. Ta je trajal do pojava trtne uši in bolezni vinske trte. V obdobju pospešene obnove skoraj uničenih vinogradov sta bili ustanovljeni poizkusni postaji v Gorici in Mariboru ter kmetijske šole v Mariboru, na Slapu v Vipavi in pozneje na Grmu pri Novem mestu. Mladi, šolani vinogradniki so imeli veliko dela pri obnovi od bolezni skoraj uničenih vinogradov. Na koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja so se ustanovljale vinarske zadruge, prva leta 1894 v Vipavi, ki so skrbele za prodajo vina in obnovo vinogradov. V tem obdobju je prišlo do razcveta vinogradništva, ki je trajal do začetka prve svetovne vojne.

Po prvi svetovni vojni so se razmere za vinogradništvo poslabšale. Tržišče za slovenska vina se je skrčilo. Razmere so se poslabšale zaradi velike svetovne gospodarske krize, ki se je začela okrog leta 1930. Veliko vinogradnikov je propadlo. Še posebej slabo je bilo za vinogradnike na Primorskem, kjer si je fašizem prizadeval gospodarsko in narodnostno uničiti Slovence, ki so spadali pod italijansko oblast. Zadnja leta pred drugo svetovno vojno so se razmere za vinogradništvo nekoliko popravile, a ne za dolgo. Začela se je druga svetovna vojna in z njo veliko opustošenje v vinogradništvu.

Po vojni so se razmere za slovenske vinogradnike bistveno spremenile.

Specializirana trgovina z vinom (poljudno vinoteka)

Vipavska dolina

Vinska klet v Toskani

Odpravljena sta bila viničastvo na Štajerskem in kolonat v Goriških brdih. Prišlo je do agrarne reforme, veliki posestniki so bili razlaščeni, ustanovljena so bila državna posestva in kmetijske obdelovalne zadruge, ki so dokaj uspešno razvijale vinogradništvo.

Obnova vinogradov je potekala na večjih površinah, z uvajanjem mehanizacije je bilo vedno več strojne obdelave vinogradov. Za ta čas so značilni terasasti vinogradi, razdalje med vrstami so bile večje, kar je pomenilo manjše število trt na hektar. Tak način obnove se je uveljavil zlasti po letu 1960. V tem obdobju je bilo zgrajenih tudi več združnih kleti v več slovenskih vinorodnih okoliših.

Mali vinogradniki so takrat samo z vinogradništvom niso mogli preživljati. Odhajali so delat v nastajajočo industrijo, vinograde pa so obdelovali v prostem času. Tako je nastala nova kategorija popoldanskih vinogradnikov, ki jim je bilo vinogradništvo dopolnilna dejavnost in so svoj pridelek grozdja oddajali v večje združne kleti; le redki so sami kletarili in tržili vino. Za to obdobje je značilno uvajanje novih, prej neznanih sort. Nova tehnologija v vinogradništvu in spremenjeni sortiment nista vedno in povsod dajala pričakovanih rezultatov. Prevelike bremenitve trt na novih vzgojnih oblikah in večkrat pretirano gnojenje so slabšali kakovost grozdja in vina. Slabša kakovost vina in prevelika ponudba

pa sta slabo vplivali na prodajo vina: pojavljale so se vinske krize. Cene vina niso pokrivale stroškov pridelave grozdja in pridelave; zlasti ne, ker so bila investicijska vlaganja v to panogo zelo velika.

V težavah, ki so se nagrmadile v zadnjih desetletjih, se pojavlja tudi iskrica upanja na boljše razmere v vinogradništvu. Država prek svetovalne službe, ki deluje pri kmetijskih zavodih, pospešuje obnovo vinogradov z večjim številom trt na hektar. Vse bolj se uveljavlja nižja vzgojna oblika trt. Z integrirano pridelavo se omejuje uporaba dušičnih gnojil in določa tehnologija obdelave vinogradov. Vsi ukrepi so namenjeni izboljšavi kakovosti in zmanjšanju pridelka na hektar. Svetovalna služba pomaga tudi pri vse boljši tehnologiji kletarjenja.

Slovensko vinogradništvo doživlja dobre in slabe čase. Razmere vinogradnikom mnogokrat niso bile naklonjene. Le

njihovi veliki navezanosti na vinsko trto se moramo zahvaliti, da imamo še toliko vinogradov. Veliko vinogradnikov se le ljubitelsko ukvarja z vinogradništvom in ne mislijo na stroške.

Slovenija je majhna država, vendar tega ne moremo spremeniti. Majhnost je dejstvo, ki ga moramo sprejeti in obrniti sebi v prid. V slovenski majhnosti vlada velika vinogradniška raznolikost. Vinogradniško in vinarsko gledano je Slovenija Evropa v malem, saj premoremo množico najrazličnejših vin. Imamo vina severnega značaja in vse vmesne tipe vin do sredozemskih. Poleg tega premoremo še vinske posebnosti, kakršni sta *teran* in *cviček*. Pri uveljavljanju nam lahko zelo pomaga turizem. Slovenija je dežela prelepih razgledov. Turistu veliko pomeni lepo urejena in obdelana krajina, kamor spadajo tudi urejeni vinogradi in vinske trte.

Iz vsega navedenega se da sklepati, da je vino še vedno človekov družabnik v najrazličnejših okoliščinah: vino še vedno pijejo preprosti ljudje, z njim si še vedno nazdravljajo poslovneži, politiki, umetniki itd. Kakor nekoč, nastajajo v povezavi z vinom umetniška dela. Na témo vina je bilo ustvarjenih veliko pesnitev. France Prešeren nam je zapustil Zdravljico, ki se začne in konča z vinom. Nešteto je rekov in izrekov o vinu. Navajam samo dva:

Vino je ostanek izgubljenega raja.

Druženje z vinom je dragocenost, ki plemeniti človeka.

PARK ŠKOCJANSKE JAME

Raziskovanja, ki so pripomogla k vpisu Škocjanskih jam v Unescov Seznam svetovne dediščine

STOTA OBLETNICA ODKRITJA TIHE JAME

Borut Peric

Odkritje Rova presenečenj v Škocjanskih jamah - danes mu pravimo Tiha jama - je bilo zadnje veliko dejanje v senzacionalnem odkrivanju sistema Škocjanskih jam na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Pred tem so drzni raziskovalci prodirali po temačnem podzemnem kanjonu Reke s čolni, pri čemer so si pomagali s preprosto opremo, ki so jo imeli na voljo - višje slapove ali prepadne odseke v stenah jame so premagovali z vrvnimi lestvami, svetili so si z baklami, na daljavo so se sporazumevali z rogovi. V treh poskusih, pri čemer jih je vedno znova ovirala narasla voda in jim je nemalokrat odnesla čolne z vso opremo vred, jim je leta 1890 uspelo doseči Mrtvo jezero (pravilno bi bilo Jezero smrti - See des Todes), kjer se podzemni tok Reke konča s sifonom. Stranskih suhih rogov za nadaljevanje v smeri proti Kačnji jami pa še do danes niso odkrili.

Velika dolina - V prvi polovici 19. stol. so se obiskovalci Škocjanskih jam po naravnem mostu spustili le do Tominčeve jame in ponora v Veliki dolini.

Odkrivanje - Najpomembnejše obdobje odkrivanja Škocjanskih jamah je bilo ob koncu 19. stoletja, ko so dosegli Mrtvo jezero, na koncu ogromnega podzemnega kanjona.

Zgodovina teh odkrivanj je izjemnega pomena za raziskovanje kraškega podzemlja, za kraško hidrologijo in deloma za geologijo. Raziskovalci, kot so Ivan Svetina, Adolf Schmidl, Anton Hanke, Joseph Marinitsch, Friedrich Müller, Jože Cerkvenc-Vencek, Jože Cerkvenc-Miklov, Pavel Antončič-Preloščev ter številni drugi tujci in domačini, so bili pionirji odkrivanja vodnih jam na svetu. Splet okoliščin je pripeljal do tega, da so se tako obsežne raziskave pričele prav pri nas, na območju

matičnega krasa. Sprožile so jih vse večje potrebe Trsta, največjega avstro-ogrškega pristanišča, po zalogah pitne vode. Tako se je en del raziskav usmeril v odkrivanje globokih brezen na Krasu, predvsem Labodnice pri Trebčah, iz katere je ob visoki vodi močno pihalo, drugi del raziskav pa se je usmeril v podzemni tok Reke, ki ponira v kraško podzemlje v Škocjanskih jamah. Oboje je obrodilo sadove - Labodnica je z več kot 320 metri globine postala najgloblje brezno na svetu in ta primat je ohranjala

dolga desetletja, raziskovanje mogočnega podzemnega kanjona Reke v Škocjanskih jamah pa je poneslo njihovo slavo daleč po svetu.

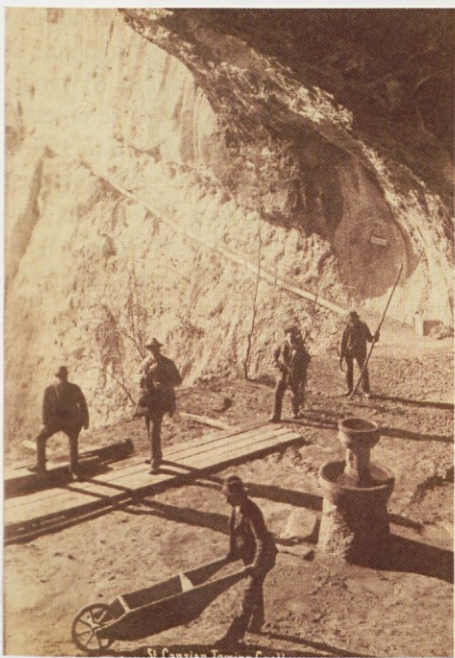
Tiho jamo so torej na koncu kilometer in pol dolgega podzemnega kanjona odkrili nekoliko pozneje, štirinajst let po odkritju sifona Reke leta 1890. Ker se Tiha jama odpira visoko v južni steni Müllerjeve dvorane, v prvem delu podzemnega kanjona, je zanimivo, da so dvajset let prodirali po Reki mimo nje, klesali poti pod njo, a

Swida 1 - Prvi most, čez katerega so hodili v novo odkriti Rov presenečenj (danes Tiha jama), je bil zgrajen leta 1906.

Orgle - Dvorana orgel v Tihi jami še iz časa, ko so jo imenovali Dvorana kralja Friderika Avgusta.

Dela v Tomincu - domačini so pri nadelavi novih poti, gradnji mostov in ureditvi razgledišč in platojev opravili levji delež.

vhoda v rov niso niti zaznali. Osredotočeni so bili bolj na težave, povezane s premagovanjem brzic in slapov, manj pa na odprtine visoko nad strugo Reke, pod stropom do 100 metrov visokega podzemnega kanjona. Če si pričaramo pred očmi gromozanski temen prostor (danes je ta del jame razsvetljen), ki ga je pred sto leti osvetljeval le sij bakel in karbidovk, lažje razumemo, zakaj je bil za raziskovalce ta rov dolgo popolna neznanica. Hkrati pa se postavlja vprašanje, kaj je gnalo prve radovedneže - Antona, Jožeta

in Franca Cerkenika ter Jožeta Nedoha - da so 22. julija 1904 preplezali približno 60 metrov visoko steno in se tako povzpeli v približno 600 m dolg rov. Novoodkriti del Škocjanskih jam so poimenovali Rov presenečenj. Mogoče jih je plezati v neznano priganjal instinkt ali pa je bila kriva za to temnejša, še bolj črna lisa visoko pod stropom Müllerjeve dvorane.

Na prvem sprehodu po rovu so četverico raziskovalcev pričakali številni orjaški stalagmiti, danes poimenovani Orjaki, debele plasti rečnih nanosov, predvsem ilovice, ter velikanske skale, ki so se zrušile s stropa. Že naslednje leto je baronica Emma von Lutteroth sponzorirala ureditev rova ter dostop do njega, da bi se ga lahko vključilo v turistični ogled Škocjanskih jam. Zato so Rov presenečenj preimenovali v Lutterothino jamo. Leta 1906 so zgradili prvi most (Swidov most) čez podzemni tok Reke in vrtoglavo pot, ki je vodila do vhoda v novoodkriti rov. Z odkritjem so bili izjemno zadovoljni, saj so tudi Škocjanske jame končno dobile rov, bogat s kapniškim okrasjem, kar je tako privlačilo obiskovalce v ostalih turističnih jamah. Vendar je bila pot do nje dolga in naporna, tako da so si jo privoščili le redki. Poleg tega se je obiskovalec moral na koncu rova obrniti in se po isti poti vrniti. Zato so Italijani med obema vojnama prebili dobrih sto metrov dolg predor med Paradižem, dvorano na koncu Tihe jame, in Globočakom, globoko udornico, ki je zatrpala nadaljevanje tega rova. Zgradili so tudi nov, višje ležeč most čez podzemni tok Reke, ki ga danes imenujemo Cerkenikov most, ter razširili stare in uredili nove pohodne poti. Jamo je samostojni zavod Škocjanskih jam leta 1959

elektrificiral. Leta 1965 pa so po katastrofalni poplavi, ki je uničila velik del poti, preusmerili turistični obisk, tako da so obiskovalci vstopali v jamo skozi predor v Globočaku, medtem ko je bil izhod v Veliki dolini. In tako je še danes.

Prvi del Tihe jame, to ime se je uveljavilo po prvi svetovni vojni, se imenuje Paradiž, ker je bogat s kapniškim okrasjem vseh vrst. Nato vstopimo v Podorno dvorano, imenovano tudi Kalvarija, v kateri ležijo na dnu številne velike skale, ki so se zrušile s stropa. Skozi Labirint se kmalu povzpemo v največji prostor v Tihi jami - Veliko dvorano, v kateri so zrastle številni velikanski stalagmiti, med katerimi meri največji 15 metrov. Od tod nadaljujemo pot v Dvorano orgel, nekoč imenovano Dvorana kralja Friderika Avgusta, kjer se ob nekoliko višji vodi že sliši bučanje Reke. Po nekaj več kot sto metrih se odpre veličasten pogled na podzemni kanjon Reke, v katerem lahko s strahospoštovanjem občudujemo ozke, ročno izklesane steze, nemalokrat v prepadnih stenah velikanskih podzemnih dvoran in rogov, ki pričajo o drznih dejanjih naših prednikov.

Ne smemo pozabiti, da je prav trud naših prednikov naši generaciji omogočil dostop do teh delov jame. Prav te raziskave v 19. stoletju so bile eden izmed razlogov za vpis Škocjanskih jam v Unescov Seznam svetovne kulturne in naravne dediščine.

Rastlina s slovenskega Rdečega seznama prizadetih vrst

ISTRSKA OSREČNICA RASTE TUDI NA KRASU

Andrej Gogala

Borut Perić

Kraški travniki so si na prvi pogled podobni. Posejani so s kamenjem in so vedno bolj zaraščeni z grmovjem ter drevjem. Vendar pozorno oko hitro opazi, da rastline na njih niso vedno enake. Travniki v nižinah se po rastlinstvu na njih razlikujejo od travnikov na višji nadmorski višini. To je razumljivo, saj je podnebje v gorah veliko ostrejše in mnogim rastlinam ne ustreza. Podobno je z živalmi, ki so večinoma odvisne od rasti v svojem okolju. Velike razlike pa lahko opazimo tudi med sosednjimi travniki. Povzročile so jih lahko različna gospodarska raba v preteklosti, različna izpostavljenost soncu, manjša ali večja debelina prsti, verjetno pa je na razširjenost rastlin močno vplivalo tudi naključje.

Travnike v okolici vasice Vale blizu Brestovice pri Komnu sem pogosto obiskoval, saj ležijo v Brestoviški dolini, ki je najnižji del Krasa v mejah Slovenije. Nagnjeni so proti jugu in zato še posebno dobro osončeni. Ležijo med 110 in 150 m nad morjem. Strma reber, ki se dviguje med njimi in krajem Vojščica, jih zaklanja pred mrzlo burjo. Na travnikih sem našel mnoge redke žuželke; tudi nekaj takih, ki jih nismo našli nikjer druge v Sloveniji.

Travniki pri Valah so nagnjeni proti soncu. Na njih raste že veliko dreves, med travo pa uspevajo tudi istrske osrečnice (*Prospero elisae*).

Cvetovi istrske osrečnice (*Prospero elisae*).
Vale, oktobra 2004.

Zreli plodovi osrečnice se razprejo in raztresejo črna semena. Na stebelu je hrošč navadna lilijevka (*Liliocoris merdigera*), ki so mu rastline iz družine lilijevk hrana.

Septembra 2004 sem prvič opazil vijolične cvetove rastline, ki sem jo prej videl le na Svetem Štefanu ob reki Dragonji v Slovenski Istri. Gre za istrske osrečnice z znanstvenim imenom *Prospero elisae*. Nekoč smo jih zmotno poznali kot jesenske morske čebulice (*Scilla autumnalis*). Uvrščamo jih v družino lilijevk (*Liliaceae*) oziroma hijacintovk (*Hyacinthaceae*), če jih smatramo za ločeno družino. Cvetovi osrečnic so nanizani na stebelu brez listov in se odpirajo od spodaj navzgor. Listi so izdelovalci hranil za rastlino, zato nobena rastlina, ki ni zajedalka, ne more preživeti brez njih ali vsaj zelenega stebela. Tudi istrska osrečnica ne, a liste požene spomladi, ko s pomočjo sončne svetlobe izdelane hranilne snovi shranjuje v čebulici pod zemljo. V poletni suši se listi posušijo, pozno poleti ali jeseni pa iz čebulice požene cvetno steblo. Tedaj je čas za razmnoževanje rastline. Podobno je pri povsod razširjenem jesenskem podlesku, ki v času cvetenja tudi nima listov.

Istrska osrečnica je sredozemska rastlina, ki je bila v Sloveniji do zdaj znana le z nekaj najdišč v Slovenski Istri. Vsa so na apnencu, ki je v flišni Istri redek. Apnenčasta osamelca sta Stena in Sv. Štefan ob Dragonji, najbolj znani rastišči osrečnice v Sloveniji. Na Steni jo je prvi našel profesor Tone Wraber. Pred tem je bila znana iz Izole, kjer pa je zaradi pozidave rastišča izginila. O prisotnosti vrste na apnenčastem otoku, na katerem je zraslo mesto Izola, je v 19. stoletju poročal A. Loser. V novejšem času so osrečnico našli še v Hrastovljah pod Kraškimi robom. Nad robom se kraški svet dvigne tako visoko, da je podnebje zanj prehladno. Novo najdišče v Brestoviški dolini je bilo tako gotovo poseljeno z italijanske strani, kjer Kras sega do morja in ponuja ugodna rastišča sredozemskim rastlinam, tudi osrečnici.

Potem, ko sem 18. septembra 2004 našel in fotografiral prve cvetove istrske osrečnice pri Valah, sem območje ponovno obiskal čez tri tedne, 10. oktobra. Osrečnice so bile v polnem cvetju in tako številne, da

je novo najdišče verjetno večje od vseh v Slovenski Istri skupaj. Tudi 30. oktobra se je še dalo najti nekaj cvetočih rastlin, ki so zaradi rasti v senci pod grmovjem zamujale s cvetenjem. Veliko pa je bilo stebel s plodovi. Mnogi plodovi so se že posušili in razpočili, da so se pokazala črna semena.

Ker se travniki pri Valah zaraščajo, se je bati, da bodo osrečnice izginile, saj v gozdu ne uspevajo. Uničila pa bi jih tudi morebitna pozidava, zato bi se morali lastniki zemljišč zavedati pomena rastišč redkih rastlin. Te bogatijo naše okolje in nas izpolnjujejo s prijetnimi občutki. Istrska osrečnica je v slovenski Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semenk uvrščena kot prizadeta vrsta, torej kot vrsta, ki je v nevarnosti, da izumre.

Ogrožena dominantna gradbena sestavina kraške hiše

KAMIN - KRAŠKI DIMNIK

Andrej Jazbec

*EN KAMIN NA STREHI,
kukr j' en gospodar pr' hiši.*

Enostaven kamin na propadajoči hiši v Grižah.

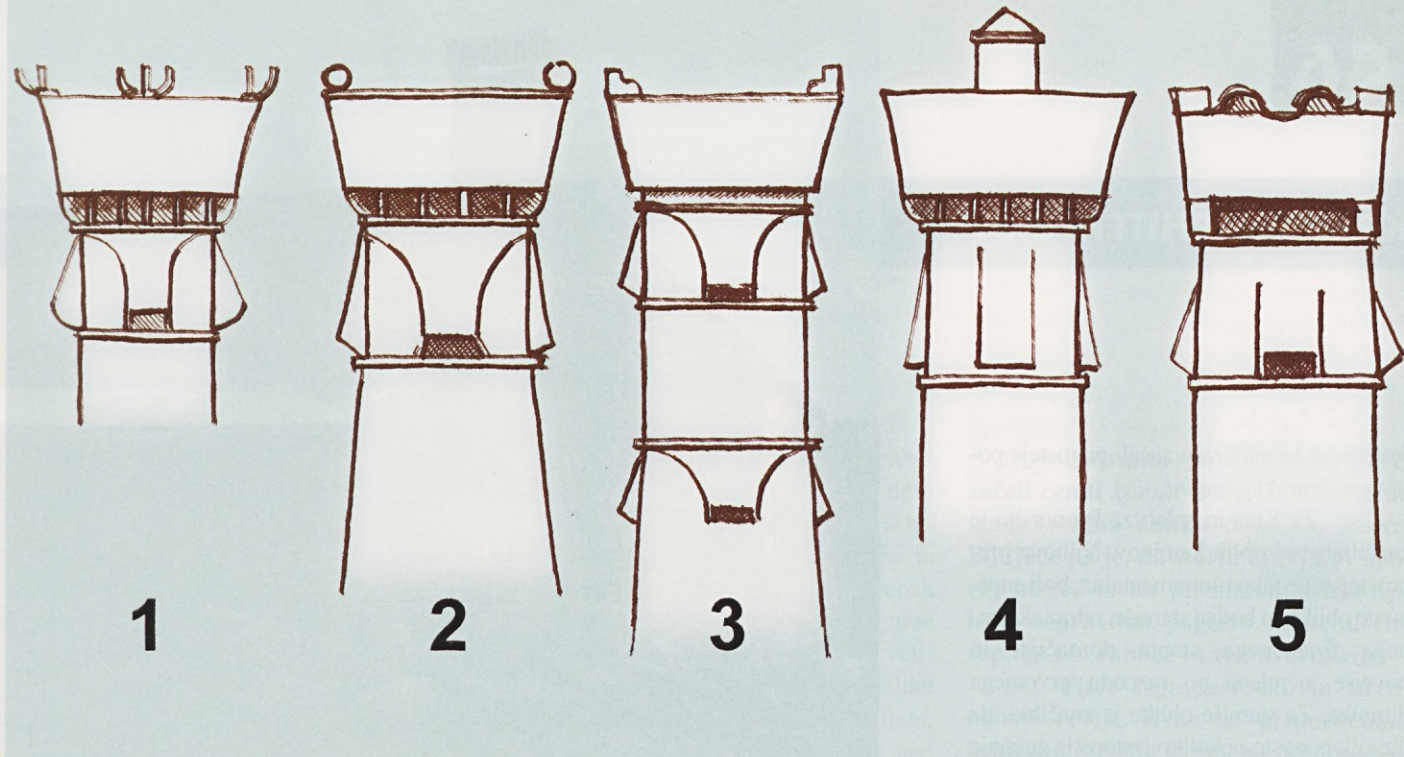
Kamin je precej star - verjetno iz druge polovice 18. stoletja - in je v celoti iz kamna. Zanimiv je zaključek s petelinom, kakršne smo bolj vajeni videvati na vrhovih cerkvenih zvonikov.

S tem pregovorom, ki sem ga slišal v Mavhinjah¹ na italijanski strani, so nekoč na Krasu hišni gospodarji utemeljevali svojo avtoriteto. Časi so se spremenili in kot so redke hiše, ki imajo na strehi en dimnik, tako so tudi redki taki gospodarji, kot so bili nekoč.

Ko slišimo besedi kraška hiša, nam najprej pridejo na misel kamen, kamnoseški izdelki, kakršni so, na primer, *kalune* (portali), *šterne* (vodnjaki), kamnite strehe, z visokim zidom obdan *borj'č* (dvorišče). Vendar kraška hiša ni samo to. V

Enostaven kamin na propadajoči hiši v Preseerjah pri Komnu je verjetno nekoliko mlajši od kamina v Grižah. Telo je zidano iz kamna, za vence in vrhnji del so uporabili opeko - planete. Krit je s korci.

Nekaj različnih variant kaminov z vetrobranom. Pogosto so bili dodatno dekorirani tako, da so poudarjali vogale vetrobranov. Lahko so iz kosov narezanih korcev oblikovali »čopke« (risba 1) ali na vogale postavili kamnite krogle, kot je to bilo na kaminu hiše v Štanjelu (risba 2). Poskus rekonstrukcije prvotne podobe kamina hiše v Kazljah (risba 3). Poskus rekonstrukcije prvotne podobe kamina v Kobjeglavi (risba 4) in kamina iz Rubij (risba 5).

njej je vgrajen tudi les, ki predvsem kot *ganjk* in *lopa* kraško hišo pomembno zaznamujeta. Nad *ganjkom* in streho pa, kot krona vsej hiši, kraljuje - *kamin* (dimnik). In prav *kamin*, ki ima pri stari kraški hiši zelo pomembno, dominantno mesto, je pogosto, kar se tiče naše pozornosti, zanemarjen.

Medtem, ko so kamnoseški izdelki kraške hiše zdaj spet cenjeni, je kraški *kamin* v svoji tradicionalni obliki še vedno ogrožen, vsekakor pa prezrt.

Kraška hiša, kakršno poznamo, je rezultat dolgega razvoja. Sprva je bila enoprstorska in z odprtim ognjiščem na sredi-

ni. Z njenim dopolnjevanjem se je ognjišče sčasoma umaknilo k steni, zaradi požarne varnosti in toplote po možnosti v spahnjenico, hiši prizidan izmik. Spahnjenca je bila sprva brez dimnika; dim in plini izgorivajočega lesa so uhajali na prosto skozi lino pod njenim stropom. Šele v devetnajstem

Sedaj ne več obstoječi kamin iz Rubij, verjetno iz druge polovice 19. stoletja. Zgrajen je bil iz opeke. Odlikuje ga elegantna oblika vetrobrana z dvojnimi vencem iz planet na vrhu in s še vidnimi ostanki »cofkov«.

Sedaj ne več obstoječi kamin iz Svetega, verjetno iz prve polovice 19. stoletja. Bil je v celoti zidan iz opeke.

Kamin iz Repniča na italijanski strani.

Sicer zelo enostavnih oblik, a je zanimiv predvsem zaradi železnega petelinčka na vrhu.

stoletju so se na Krasu začeli pogosteje pojavljati dimniki - *kamini*.

Za Kras in sploh za Primorsko je značilnih več oblik kaminov. Njihove preprostejše, ne tako monumentalne, bolj enostavne oblike so bodisi starejše, odraz skromnega finančnega stanja domačije, in novejše, narejene po razpadu prvotnega dimnika. Za starejše oblike je značilno, da dimnik pogosto nekoliko izstopa iz zunanje stene hiše; navadno je tudi masivnejši in bolj grobih oblik. Ker je bila opeka nekoč težje dostopna in dražja od kamna, so starejši in skromnejši *kamini* večinoma zgrajeni iz kamna. Opečnati so, če so, le najobčutljivejši dekorativno izvedeni deli, kot so dimne line in okrasni venci, ki iz celote izstopajo barvno in plastično. Ta varčnost pri uporabi opeke je bolj opazna na gornjem delu Krasa, kamor je zaradi oddaljenosti opekarn, ki so v izteku Vipavske doline, počasneje in težje prihajala tudi korčna kritina za strehe.

Oblika kraškega dimnika v najbolj razviti in kompleksni obliki z vetrobranom in z usmerjevalci zračnega toka naj bi izvirala iz Benetk². Dimnike takih oblik vidimo tudi na Valvazorjevih upodobitvah gradov. Tak tip dimnika torej ni značilen le za kraško hišo³ in se je torej iz grajske arhitekture prenesel na kmečko arhitekturo. Povezan pa je z odprtimi ognjišči. Do prve svetovne vojne so praktično še vsi Kraševci kuhali na odprtih ognjiščih in se ob njih tudi gregli. »Nosovi« in »krone«⁴, ki jih vidimo na starih kraških dimnikih, so izboljšave, ki povečujejo vlek dimnika in služijo za usmerjanje zračnega toka dimnih plinov, ter vetrobran, ki preprečuje, da bi vetrovi dim zabijali nazaj v kuhinjo. Za boljši vlek je vrh dimnika z vetrobranom praviloma vedno višji od slemenja strehe.

Pomembna okoliščina, ki pri obnovi kraške kmečke arhitekture ni dovolj upoštevana ali sploh ni upoštevana, je, da ima kraška hiša le en dimnik. To sem poudaril že s pregovorom, ki sem ga uporabil za uvod v ta sestavek⁵. Le redke premožnejše hiše ali gostilne so imele dva dimnika.

Hiša v Kozljah se ponaša z veliko skrlasto streho in z mogočnim kamnitim kaminom. Ogromne dimenzije imajo svoj razlog - boljši vlek: vrhni del kamina mora segati čez sleme skrlaste strehe. Širša kot je odprtina notranjosti, boljše je vase sprejemala dim izpod ognjiščne nape. Vetrobran je poškodovan (glej risbo 3).

Hiša s kaminom v Rubijah. Sedanja korčna kritina na kaminu je bila položena pozneje. Prvotna korčna kritina ni bila vidna, temveč je bila skrita za vetrobranom (glej risbo 5!).

Že res, da se je družba spremenila in da gospodar ni več to, kar je bil nekdanj, pa tudi, da današnji življenjski standard zahteva več bivalnega udobja in toplote, toda dogaja se, da se na strehah prenovljenih kraških hiš kar gnete dimnikov, tu in tam celo pretirano velikih. Moteče je tudi, da ni nobene razlike med tistim pravim dimnikom - *kaminom*, ki je bil od nekdanj nad kuhinjo, nad ognjiščem, in tistimi drugimi dimniki, ki jih narekujejo sodobne gospodinjske in ogrevalne ter sploh bivalne potrebe. Za prvega bi moralo biti vedno rezervirano dominantno, prevladujoče mesto (ki ga skoraj vedno ima), pa tudi ustrezna velikost in tradicionalna oblika. Dimniki, ki so nastali zaradi sodobnih bivalnih potreb, pa bi morali biti umaknjeni na manj vidne predele strehe, bili naj bi manjši in enostavnih oblik. Skratka, bili naj bi čim manj opazni. Tako, da bi bilo poudarjeno tisto, kar je avtentično, torej pristno, prvobitno, ne pa, da ti na strehi konkurirajo *kaminu*.

Redki *kamini* so pravilno obnovljeni. Vlada tudi precejšnja zmeda, kakšen naj bi tradicionalni kraški dimnik - *kamin* sploh bil. Zato na obnovljenih kraških hišah le redko vidimo pravilno obnovljene ali v pravilni obliki na novo pozidane dimnike. Najpogosteje vidimo le razne približke oziroma različne poenostavljene variante *kaminov*, ki povzemajo njihove tradicionalne oblike, vendar njihovi zidarji pri tem niso bili dosledni in so izvirno podobo *kamina* po svoje poenostavili.

Še slabše je, da se tudi obstoječe *kamine* nepravilno obnavlja. Dogaja se, da se ves kamin skupaj z vetrobranom prekrije s streho, včasih celo s skrlasto. To je očitna potvorba, saj taki dimniki nikoli niso bili prekriti s skrlami. To kaže na nerazumevanje funkcije dimnika in njegovih oblik. Na tak način pokriti dimniki ne morejo najbolje opravljati svoje funkcije, saj so - preprosto povedano - zamašeni, zazidani.

Pohvalno je, da so Kraševci začeli ceniti *kamin* kot našo kvalitetno tradicionalno obliko dimnika, zaskrbljujoče pa je, da starih dimnikov skoraj ni več in da jih nadomeščajo njihove nepravilne, pogosto izumetničene replike ter obnove in rekonstrukcije.

Pisec tega sestavka in uredništvo revije Kras se priporočamo bralcem, ki vedo za imena posameznih delov dimnika - *kamina*, kakršni so v rabi na Krasu in okrog Krasa, naj jih sporočijo pisno ali po telefonu na naslov uredništva (Revija Kras, p.p. 17, 6223 Komen, telefon: 05/766-02-90) ali kar avtorju tega sestavka po telefonu na št.: 05/766-84-31!

¹ Povedala mi ga je gospa Fabec.

² Danes so taki dimniki tudi tam redki, navadno pa so okrogli.

³ Take dimnike najdemo povsod na Primorskem, tudi na Postojnskem, Pivškem in Tolminskem!

⁴ Žal mi ni uspelo zvedeti tradicionalnih kraških imen za posamezne dele kamina.

⁵ Kar ni značilnost le kraške hiše, ampak kmečke arhitekture nasploh.

Viri in literatura

Deu, Živa, 2004: Obnova stanovanjskih stavb na slovenskem podeželju. - Kmečki glas, Ljubljana
Fister, Peter, 1999: Kras: pokrajina, življenje, ljudje - Arhitektura na Krasu. - Založba ZRC SAZU, Ljubljana

Guštin Grilanc Vesna, 2002: Ogenj na kamnu - Življenje ob ognjišču na Krasu in tržaškem podeželju. - ZTT EST, Trst
Križnar, Naško, 1984: Odlomki iz materialne kulture na Krasu. - Kamnita hiša, tipi in oblike, Luigi Reverdito, editore, Trento.

Lah Ljubo., 1994: Prenova stavbne dediščine na podeželju - Kras. - Dolenjska založba, Novo mesto
Lah, Ljubo, 1999: Kras, pokrajina, življenje, ljudje - Arhitektura: naselbinska in stavbna dediščina Krasa. - Založba ZRC SAZU, Ljubljana

Lah, Ljubo; Renčelj, Stanislav, 2004: Kraška hiša in arhitektura Krasa. - Libris, Koper
Štupar-Šumi, Nataša, 1987: Štanjel in grad Štanjel. - Založba Obzorja, Maribor

Mag. Andrej Jazbec, restavrator - Zavod R Slovenije za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Nova Gorica; Sveto 29, 6223 Komen

Še o ledeničarstvu na Krasu

Ta zapis naj bo v spomin na vse tiste ljudi, vaščane in od drugod, ki so delali v tovarni naravnega ledu pri Banih blizu Opčin v Italiji. Pa tudi kot prispevek, da se razblini meglico pozabe, v katero je ovita ta stran naše preteklosti. Obenem naj bodo ti drobci iz vaše zgodovine skromen prispevek k spoznavanju življenjskih razmer v tistem času ter droben kamenček v etnološkem mozaiku o slovenskem človeku na tem obrobju narodnega telesa...

Koliko je bilo teh ljudi, nam ni dano vedeti, ker o tem ni pisnih virov. Iz pripovedi starejših ljudi v vasi lahko zvedemo le, da je bilo njihovo delo težko, ker so bile delovne razmere - mraz, malo hrane in slaba obleka - takšne, da je marsikateri delavec zaradi podhladitve zbolel za pljučnico. Takrat je bilo shranjevanje živil, še posebno hitro pokvarljivih, v poletnih mesecih problematično. In vendar o vsem tem in še posebno o proizvodnji ledu za te potrebe, sodeč po gradivu, ki je na voljo, ni bilo prav veliko napisanega. Danes je pri vseh mogočih zamrzovalnih napravah, ki so nam na voljo, to vprašanje skoraj nepojmljivo.

TOVARNA NARAVNEGA LEDU PRI BANIH

Pavel Vidau

Trgovinski stiki in razvoj

V 18. stoletju so se trgovinski stiki med Evropo in ostalim svetom okrepili, kar je bilo nadvse pomembno za blaginjo zahodnoevropskih držav. Razvijajoče pomorsko trgovanje je spodbudilo tudi avstrijske vladarje, da poiščejo na svojem ozemlju primerno in strateško varno pristanišče, ki bi odgovarjalo temu namenu. Oglej in Červinjan sta imela lahek dostop s kopnega, nista pa ustrezala s strateškega vidika. Z druge strani je bil Štivan s svojim pristanom premajhen in kaj malo varen pred beneškimi napadi. Zato se je cesar Karel VI. odločil za Trst kot trgovsko pristanišče habsburške monarhije in ga leta 1719 razglasil za svobodno pristanišče.

S tem odlokom se je pričelo mesto Trst pospešeno razvijati. Do začetka 18. stoletja je bil Trst v senci vojaške in trgovske prevlade Benetk. Podoben je bil bolj vasi, kljub 5000 prebivalcem; v glavnem so se ti ukvarjali z ribolovom, s solinarstvom, z drobno trgovino in s tihotapstvom. Pomorski promet je bil dokaj skromen; natovarjali so kovine (železo, baker, živo srebro), les in kože iz notranjosti države. Raztovarjali pa so sol in kmetijske proizvode z juga. Ker mesto ni imelo ladjedelniške tradicije, je vanj prihajal kapital ljudi, motiviranih za ekonomsko in socialno uveljavitev.

Pravi razcvet tega pristaniškega mesta se je pričel sredi 18. stoletja, v času vladanja cesarice Marije Terezije. Z graditvijo dveh pomolov, Velikega kanala, novega lazareta in ladjedelnice je postalo pglavitno pristanišče habsburških dežel. Zgrajene so bile tudi ceste, ki so povezovale Trst z Dunajem in s tem so se ustvarili pogoji za uvedbo poštnih vozov. Leta 1748 je bila

ustanovljena merkantilna provinca Primorje z deželno vlado in s središčem v Trstu. Pred terezijansko dobo je v Trstu, znotraj obzidja, prebivalo 4000 ljudi, in v predmestju še kakšnih 1000. Do leta 1800 se je število mestnih prebivalcev povečalo že na kakšnih 21000 ljudi, slovensko predmestje pa je doseglo še okrog 4000 prebivalcev. Tak porast prebivalstva v samo petdesetih letih je bil povezan z doseljevanjem. Iz oddaljenih krajev so v mesto prihajali bogati trgovci različnih narodnosti. Iz bližine mesta in iz njegove okolice so prihajali delavci, obrtniki in težaki; med njimi so bili številni Slovenci. V pomorstvu so se zaposlovali pretežno Italijani.

Led s Krasa za potrebe Trsta

Ta uvod se mi je zdel potreben za boljše razumevanje razmer in potreb po ledu, ki so se pojavile konec 18. stoletja in se stopnjevale vse do prve polovice 20. stoletja. Trst in druga bližnja obmorska središča so bila glede potrebe po ledu in tudi drugače tesno povezana s svojim zaledjem, s katerim so se razvili plodni trgovinski stiki v obojestransko korist. Človek si je od nekdaj prizadeval, da bi ohranil živila čim dlje užitna. To pa je bilo tiste čase v poletnih mesecih, še posebno za hitro pokvarljivo hrano, kot so ribe, meso, mleko itn., težko izvedljivo brez ustreznih pripomočkov. In tu se je pojavila potreba po ledu, ki je prihajal s Krasa, iz Brkinov in z Notranjske, njegovi pridelovalci in dobavitelji pa so bili kmetje. Ledeničarska obrt se je razvila prav iz potrebe po ohranjanju hitro pokvarljivih in drugih živil, ki jih je Trst, še zlasti zaradi hitro naraščajočega števila svojih prebivalcev, nujno potreboval vse več. Pridelovanje

ledu, njegovo hranjenje in dovažanje v Trst je prišlo prav zlasti kraškemu kmetu. Zaradi majhnih površin obdelovalne zemlje in bremen davčnih obveznosti je iskal dodatni zaslužek za preživetje. Poleg kmetovanja si je pomagal tudi z neagramnimi, nekmetijskimi dejavnostmi; trgoval je z domačimi pridelki, ukvarjal se je s tovarništvom (furmanstvo) in z ledeničarstvom.

Ledeničarstvo je postala ena izmed dejavnosti, ki je v letih hitrega razcveta tržaške luke mnogim pomagala, da so si izboljšali življenjske pogoje. Iz raziskave, ki sta jo opravila Katja Hrobat in Boštjan Bugarič z naslovom »Opis ledeničarske dejavnosti v okolici Hrpelj in Kozine« (Etnološka naloga, 1994) razberemo, da je bila ledeničarska dejavnost v okolici Hrpelj in Kozine zelo razvita. Ob koncu tridesetih let 20. stoletja je tod delovalo več kot sto ledenic. V bližnji okolici je bila največja ledenica tik ob magistralni cesti Divača-Koper pri vasi Kačiče-Pared, zgrajena leta 1860*. Lastnik je bil gostilničar Mušič iz Trsta, ki je odkupoval led od kmetov iz bližnjih vasi. Za voz ledu so dobili 1 goldinar. Iz oddaljenih vasi pa so prejeli po 2,5 goldinarja. Ta ledenica je zmogla shraniti do 50 ton ledu. Največji odjemalci ledenice so bili Jutman, Dreher in pristaniško skladišče v Trstu. Leta 1906 je Mušič umrl in ledenica je začela propadati.

Led so v zimskih mesecih v glavnem pridobivali iz kalov - mlak, ob potokih in drugih vodnih virih, ga nato skladiščili v nalašč pripravljene prostore pod zemljo, ki so jih imenovali »ledenica«, do prvih toplejših mesecev pomladi. Trst je potreboval velike količine ledu za lastno potrebo ter preprodajo v Koper, Tržič in Benetke.

Drugi vzrok za razvoj ledeničarstva v 19. stoletju je bil v času industrijske proizvodnje piva, za katero so prav tako

potrebovali v poletnih mesecih velike količine ledu. V drugi raziskavi, (Meridiano št. 4), ki jo je opravila dr. Pagnini Alberti, piše, da je prihajal led iz votlin Trnovskega gozda, kot tudi z območja Nanosa, ne omenja pa Hrpelj in Kozine. Navaja, da so se vozovi z ledom spuščali iz Bazovice, Lipice, Banov in Repna. Led so vozili z vozovi, ki so jim rekli »kason«. To ime je voz za prevoz ledu dobil po zaboju ali »kasonu« po primorsko, ki je bil pritrjen na voz in pokrit z vrečevino ali s platnom. Leta 1863 so več tisoč kvintalov zdrobljenega ledu spravili v manjše sode, slednje so nato postavili v večje, jih obdali s soljo in z žaganjem ter po morskemu poti odposlali v Aleksandrijo za tamkajšnje potrebe. V kroniki tedanjega časa je zabeleženo, da je bila izguba tako transportiranega ledu okrog 30 do 40% zaradi toplih južnih vetrov. Deset let pozneje so podoben tovor napotili na Dunaj in v Budimpešto s še boljšim rezultatom.

Tovarna ledu pri Banih

Ta tovarna ledu je stala na severni strani Bazoviške ceste, odmaknjena od vasi, blizu današnje šole z italijanskim učnim jezikom pri Banih. Rešetasta struktura, zgrajena iz lesenih gred in letev, ki so jo pozimi,

v mrazu polivali z vodo, se je dvigala visoko nad ostalimi objekti. Obrnjena je bila tako, da je bila izpostavljena mrzlim severnim vetrovom, ki so pripomogli k hitremu ohlajanju vode, ki je curljala po letvah. Tako so nastajale ledene sveče, podobne stalaktitom, kot je razvidno s slike. Pri tem je treba vedeti, da so bile zime v prvi polovici prejšnjega stoletja daljše in ostreje, z mrzlimi vetrovi in burjo, ki so brili čez kraško planoto. To je prispevalo k hitrejšemu nastajanju ledu, ki je bil tudi pogoj za delovanje te tovarne... V začetku delovanja tovarne, ko še ni bila napeljana voda, pa lahko domnevamo, da so za to dejavnost uporabljali vodo iz bližnjega vodnjaka (štirne), kot tudi iz mlake (kala). Oba dva vodna vira sta bila sorazmerno blizu. Tej tovarni so domačini rekli kar »ledenica«. In s tem imenom se še danes starejši vaščani spominjajo tistega kraja, kjer je nastajal led. V začetku dvajsetega stoletja pa je družba »Quarantotto in Co.« zgradila pri Banih tovarno za proizvodnjo naravnega ledu.

Naj tu omenim, da je bil v tej tovarni postavljen tudi prvi telefonski aparat v vasi. S tem v zvezi je gospa Roža Frankovič Renar (Gorjančeva) povedala zgodbo, ki jo je slišala od svojega očeta:

Iz glavne bolnišnice je prišel klic, da je bil sprejet neki možki iz Trebč, ki se je

KRONIKA

ponesrečil na delovnem mestu v Trstu. To novico so sporočili mimoidočemu Trebencu, ki je šel tam mimo s kolesom. Ta je obvestil ženo ponesrečenega delavca in jo tudi pripeljal do tega telefonskega aparata. Ker je bilo telefoniranje takrat nekaj novega in ponesrečenčeva žena ni vedela, da je treba najprej zavrteti določene številke za vzpostavitev zveze; je kar prišla za slušalko in pričela spraševati, misleč, da je njen mož na drugi strani. Kaj se je zgodilo? Kako stojiš? Kako si se udaril? Te zelo boli? Prisotni delovodja tovarne jo je moral najprej pomiriti in ji razložiti, da telefonski pogovor ne gre kar tako. Nato je zavrtel telefonsko številko bolnišnice in vzpostavil zvezo, da je ženska končno lahko zvedela, kaj se je dogodilo njenemu možu.

Kot je razvidno iz listine, ki nosi datum 12. februar 1908, je bila tovarna naravnega ledu pri Banih na tržaškem območju narejena na katastrskih parcelah 483/1-4 in 484. Pristaviti je treba, da je podjetnik Bartolomeo Quarantotto in Co. imel kar nekaj mlekarn v Trstu pa tudi drugod, kjer je imel svoje podružnice. Zato je potreboval tudi sam veliko ledu. Na reklamnem plakatu lahko razberemo, da je imel v Trstu kar 20 prodajnih točk, v Gradežu, na Opčinah, v Portorožu, Rovinju in Puli pa še nadaljnjih osem. Podjetje, imenovano »Trifolium«, je bilo pri preskrbi kupcev z mlekom in z mlečnimi izdelki (maslo, sladka in kislá smetana) ter z jajci in ledom iz lastne tovarne pri Banih zelo razširjeno. Zagotavljalo je maksimalno garancijo glede higiene svojega prodajnega blaga. Odlikovano je bilo z zlatim odličjem, na razstavi v Berlinu 1903, v Bruslju 1904, v Parizu 1904 in Neaplu 1905. Iz akta Trgovsko pomorskega tribunala (Sez. n.III Soc. XI 192) od 12. aprila 1905, ki ga hrani državni arhiv v Trstu, se vidi, da je bil družabnik tega podjetja tudi Slovenec Milan Ivančič. Ni znano, iz kakšnih razlogov, a že 7. januarja 1907 se je umaknil iz te družbe in se preselil v Ljubljano. Pri teh pogodbah je notarske akte pripravil notar Vittorio Vessel, ki je bil, sodeč po priimku, tudi slovenske gore list.

Vse to daje slutiti, da je bilo tedaj družbeno-gospodarsko ozračje v Trstu,

kljub problematičnim mednarodnim odnosom, ki so jih pretresale vse večje krize, še vseeno naravnano v razvoj in napredek tega mesta. Kaj kmalu po koncu prve svetovne vojne pa so se razmere korenito spremenile. S prihodom Italije v te kraje je Trst izgubil svoje privilegije, ki jih je imel kot glavno pristanišče avstro-ogrskih dežel. S prihodom italijanske oblasti je prišla tudi nova miselnost, ki ni prinašala nič dobrega Trstu ne z ekonomskega ne s socialnega vidika, poglobila pa je zaostritev odnosov med tod živečima narodoma... Toda to je že druga zgodba, ki se nadaljuje še sedaj - v spremenjenih razmerah - tudi v razširjeni Evropski uniji. Trst še naprej izgublja svojo vlogo kot eno izmed pomembnih obmorskih mest Sredozemlja na tem skrajnem koncu Jadranskega morja. Njegov razvoj je možen le v povezavi z zaledjem, kateremu pripada, in s srednjeevropskimi državami, kot se je pokazalo že v prejšnjih časih.

Pridobivanje naravnega ledu na drugačen način

Če se povrnemo k pridobivanju ledu, ugotavljamo, da so v tistih časih sekali ledene bloke ali kvadre ledu (rekli so jim plahte) v kalih, bolj redko v kakšnem potoku, in ga odvažali v skladišča - »ledenice«, nalašč pripravljene prostore pod zemljo. V tovarni naravnega ledu pri Banih, ki je bila edina v okolici Trsta, pa so led proizvajali na lesenih gredah, kot je razvidno na drugem reklamnem plakatu. Odlomljenega z gred so ga z železnimi vagončki po jarku, ki je delno še danes viden, spravljali v nalašč pripravljeno skladišče, ki je bilo nekaj več kot 150 metrov oddaljeno. Iz ustnih virov v vasi zvemo, da ga je od tod razvažal prevoznik, po imenu »Zimmerman«, a o tem ni nobene listine, ki bi to potrjevala. In sploh bi bila marsikatera podrobnost o izdelovanju naravnega ledu pri Banih izgubljena, če ne bi bilo ustnega pričevanja starejših ljudi. Sedaj namreč ni od te tovarne videti ničesar, razen že omenjenega jarka, koder so prevažali led. Kjer je bila nekdaj tovarna, so sedaj stanovanjske zgradbe, drugo pa preraščata trava in drevje. Drugi reklamni plakat navaja: Tovarna naravnega ledu pri Banih / Edino skladišče naravnega ledu. Slika: Tovarna ledu pri Banih, pogled

z južne strani. Reklamni pripis: Z uporabljanjem naravnega ledu se prihrani 400 odstotkov, ker je odpornejši od umetnega ledu. Slika v sredini: Tovarna ledu pri Banih, pogled s severne strani. Spodnja slika: Del tovarne, kjer se oblikujejo stalaktiti. Spodaj piše: Za naročila in prodajo tudi na drobno se obrniti edino na »Mlekarno Higienično Trifolium« Trst, ul. Stadion 18. Sodeč po ljudeh na tem reklamnem plakatu je bila socialna sestava zaposlenih te tovarne kar visoka in tudi obsežna.

Kdaj je tovarna naravnega ledu pri Banih prenehala obratovati, ni zaslediti v razpoložljivih listinah. Ustna pričevanja pravijo, da se je ta dejavnost z ledom prenehala kmalu po prvi svetovni vojni. Vsekakor, če se opremo na razlago strokovnjaka iz novogoriške območne enote Zavoda za varstvo narave kulturne dediščine Slovenije Darija Humarja, je za propad kraških ledenic in po vsej verjetnosti tudi tovarne naravnega ledu pri Banih kriva takratna italijanska oblast, ki je kmete za prodajo ledu krepko obdavčila. Svoje pa je, seveda, prispeval k temu tudi razvoj umetne pridelave ledu po prvi svetovni vojni. Ena izmed zadnjih ledenic je bila v vasi Draga v občini Dolina, ki je delovala do leta 1930. Po tem datumu je bodisi zaradi higienskih razlogov kot tudi zaradi vse večje proizvodnje umetnega ledu pričela ledeničarska obrt usihati.

Opombe:

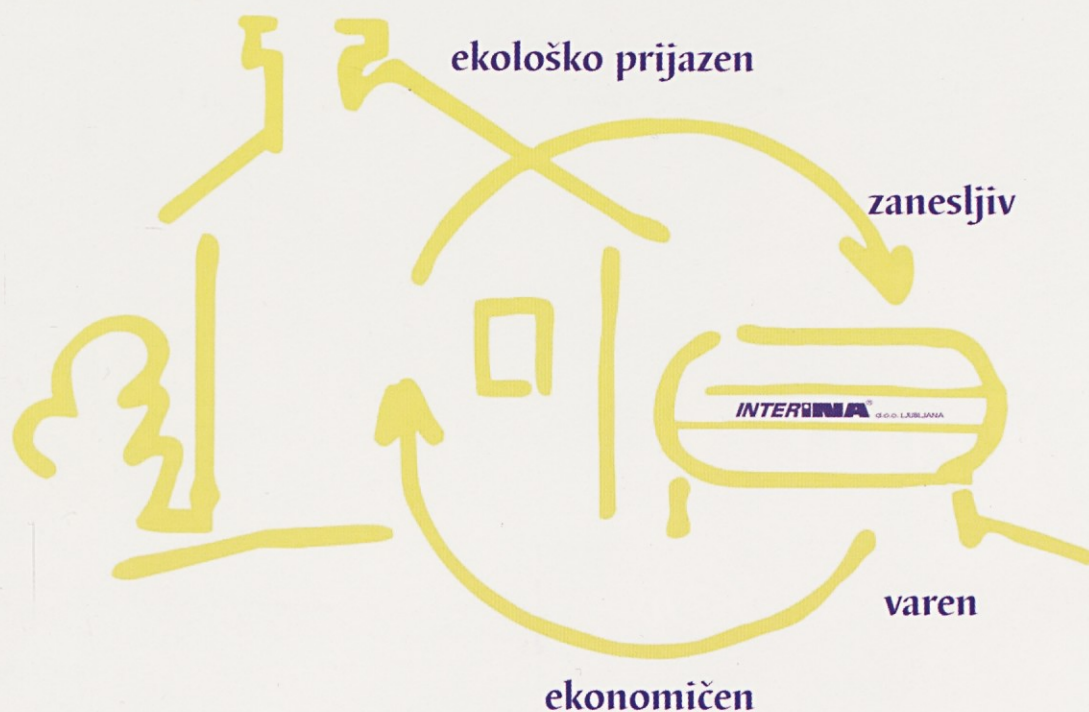
* Več o tej ledenici glej: Trebec, Tanja, 1994: ledenice so del naše zgodovine – pogovor s Katjo Hrobat in z Boštjanom Bugaričem, revija Kras, št. 3, str. 39-41, Ljubljana

Viri in literatura:

Arko-Kambič, Jasna: Led, pozabljeno poglavje.- Pprimorske novice
Alberti, Pagnini: Ko je led nastajal na Krasu - zadnji kosi (Quando il ghiaccio nasceva in carso - le ultime stanghe).- Meridiano, leto 4, št. 29, str. 6
Hrobat, Katja;
Panjek, Giovanni, 1994: Iz trgovske osnove velik razcvet treh glavnih panog.- Republika, 13.3.1994, str. 22
Državni arhiv v Trstu
Krajevni Leksikon Slovencev v Italiji
Furio Furlan, zbiralec starih plakatov in fotografij
Spomini posameznikov, Bani

Pavel Vidau, kronist vasi Bani -
Bani 61, 34016 Opčine

ENERGIJA SEDANJOSTI IN PRIHODNOSTI
UTEKOČINJENI NAFTNI PLIN
v malih plinohramih

Nudimo vam:

- najem nadzemnih in podzemnih plinohramov pod ugodnimi pogoji
- svetovanje, montažo in vzdrževanje plinskih postaj
- strokovno dežurno službo, ki je na voljo 24 ur na dan
- hitro in zanesljivo dobavo plina
- brezplačni telefon za naročila plina 080 2290

INTERINA[®] d.o.o. LJUBLJANA

informacije:

SEKTOR PLIN KOZINA

6240 Kozina, Dolinska 14

tel.: 05 618 10 00

fax: 05 680 20 31

dežurna služba: 041 772 956

e-mail: plin.kozina@interina.si

PLINARNA TRZIN

1236 Trzin

tel.: 01 564 11 45

fax: 01 564 11 44

dežurna služba: 041 668 144

"Kadar ne jadram ... surfam."

ISDN omogoča sočasno uporabo 2 linij:
hkrati lahko surfate po internetu in govorite po telefonu.
Zanesljive komunikacije. Zmagoviti dosežki.

ISDN

MODRA ŠTEVILKA

• 080 80 00

Vasilij Žbogar, evropski jadralski prvak v razredu Laser

Telekom
Slovenije

Mislím tvoje misli.

Mobitelova naročniško-prodajna akcija za zaljubljene.

Ob sklenitvi/podalžanju enega naročniškega razmerja Mobitel GSM/UMTS si zaljubljeni po ugodni ceni zagotovite **dva sodobna UMTS ali GSM mobitela**, pa še **simpatično odejo** za užitke v dvoje. Preden boste svojo drago ali dragega povabili na tango, se o tem plesu pozanimajte na Planetu (**Prosti čas/Tango**).

**Izkazujte ljubezen tudi z MMS-i:
od 5. do 15. februarja brezplačno!**

**2 x SAMSUNG SGH Z105U
+ odeja za dva**

79.000 SIT*

**2 x DRAGON D40
+ odeja za dva**

39.900 SIT**

* Pogoj: sklenitev/podalžanje naročniškega razmerja Mobitel GSM/UMTS za 24 mesecev. Velja za vse, ki nimate veljavnega aneksa št. 14/2005 za nakup UMTS aparata.

** Pogoj: sklenitev/podalžanje naročniškega razmerja Mobitel GSM/UMTS za 12 mesecev. Velja za vse, ki nimate veljavnih aneksov, podpisanih pred 5. 2. 2005, oziroma nimate veljavnega aneksa št. 8/2005.

Ceni vključujeta DDV. Akcija traja do odprodaje zalog in velja za vse naročniške pakete, razen za osnovni SOS paket, paket Podatkovni bonus in izbrani paket na podrejeni številki v storitvi Avtotelefon.

Od 5. 2. 2005 ima lahko naročnik omrežja Mobitel GSM/UMTS hkrati veljaven en aneks št. 8/2005 za nakup GSM aparata in en aneks št. 14/2005 za nakup UMTS aparata. Do nakupa novega GSM oz. UMTS aparata in podpisa novega aneksa je upravičen šele po preteku veljavnosti ustreznega od navedenih aneksov. Naročnik, ki ima še veljavne anekse, podpisane pred 5. 2. 2005, je pred iztekom le-teh upravičen le do nakupa UMTS aparata z enim veljavnim aneksom št. 14/2005.

Informacije na brezplačnih številkah:

naročniki Mobitel GSM/UMTS: 031/041/051 700 700, Mobiuporabniki: 031/041/051 121, ostali: 080 70 70

ŽIVLJENJE NISO LE BESEDE

WWW.MOBITEL.SI

D

73779/2005
KRAS

100501737,68

COBISS

SIS KOPER - BIB CIP-001STRIN9

425 LET KOBILARNE LIPICA

26. APRIL 2005:
**PREDSTAVITEV
SLOVENSKE VOJSKE**

19. MAJ 2005:
**OSREDNJA SLOVESNOST OB
425. OBLETNICI KOBILARNE LIPICA**

MAJ 2005:
**RAZSTAVA HAMILTONOVIH
REPRODUKCIJSKIH SLIK**

MAJ-JULIJ 2005:
FORMA VIVA

2.- 5. JUNIJ 2005:
**TEKMA ZA SVETOVNI POKAL
V DRESURNEM JAHANJU**

2. JULIJ 2005:
**POKAL SLOVENIJE
V DRESURNEM JAHANJU**

JULIJ 2005:
**SLIKARSKA DELAVNICA
SLIKARJA MARJANA MIKLAVCA**

10.-18. SEPTEMBER 2005:
DNEVI KOBILARNE LIPICA

10. SEPTEMBER 2005:
GOLF TURNIR ZA POKAL LIPICE

11. SEPTEMBER 2005:
**DRŽAVNO PRVENSTVO
V VOŽNJI DVOVPREG**

18. SEPTEMBER 2005:
DAN ODPRTIH VRAT

OKTOBER
**FEI –
WORLD DRESSAGE CHALLENGE**

29.-30. OKTOBER 2005:
**FINALE POKALA SLOVENIJE
V DRESURNEM JAHANJU**

11. NOVEMBER 2005:
**DRŽAVNO PRVENSTVO
V DRESURNEM JAHANJU ZA ČLANE**

